

Wilhelminasluis

Cultuurhistorische Verkenning

Gemeente Zaanstad, oktober 2010
Afdeling Cultuur, Monumenten en Toerisme
Coördinatie: Marjorie Verhoek
Onderzoek en tekst: Piet Kleij (archeologie) en Linde Egberts
Kaartmateriaal: Lion Charmant

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Ruimtelijke ontwikkeling (biografie)	7
1) De ontginning van de Zaanstreek en de rol van de sluisen	
2) De ontwikkeling van Zaandam	
3) Doorgaande vernieuwing van bruggen en sluisen	
2. Beschrijving van de huidige situatie	19
1) Functies	
2) Structuren	
3) Openbare ruimte	
4) (Monumentale) bebouwing	
3. Waardering	23
1) Te verwachten archeologische waarden	
2) De Klauwershoek en de Oostzijderkerk	
3) De voormalige Hogendam en de Damkade	
4) De Grote Sluis	
5) De Wilhelminasluis	
6) De gedempte havenkom	
7) De 'Plan Nieuwe Dam'-gebieden	
8) Het Zaangemaal	
4. Richtlijnen cultuurhistorische waarden bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen	27
5. Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	29
Bronnen	31
Bijlage	33

Inleiding

Voor u ligt de cultuurhistorische analyse van het sluiscomplex te Zaandam. Het sluiscomplex ligt in het hart van Zaandam, het is een plek die altijd van vitaal belang is geweest voor de Zaanstreek. Niet alleen beschermdde de dam de streek tegen de grillen van de Zuiderzee, ook vormde hij een belangrijke verbinding tussen de oostelijke en westelijke oevers van de Zaan. De dam vormde het politieke, religieuze en economische centrum van Zaandam; daar lagen het raadhuis, de kerken en bedrijvigheid vlak bij elkaar. De dam vormde een verbinding over land, maar ook een obstakel voor de scheepvaart over de Zaan, waarlangs scheepswerven en industrie voor een grote bedrijvigheid zorgden. Verschillende schutsluizen en een overtoom hielpen schepen de dam te passeren.

Directe aanleiding voor dit onderzoek is de uitbreidingsopgave die voor het sluisenproject op de agenda staat. Ook is er sprake van een bouwopgave in de directe omgeving van de sluisen. Doel van deze analyse is het geven van een aantal aanbevelingen dat kan bijdragen aan kwaliteit van het nieuwe stedenbouwkundige plan en het latere bestemmingsplan voor dit gebied. Deze aanbevelingen komen voort uit een ruimtelijke en historische analyse en cultuurhistorische waardering van het gebied en zijn verschillende componenten.

In het verleden heeft de dam een veelheid aan functies en betekenissen gehad voor de regio en de stad. Dat maakt ingrijpen in deze plek tot een spannende opgave, waarbij allerlei waarden en verhalen uit het verleden zorgen voor beperkingen en kansen om deze bijzondere 'knoop' in Zaandam tot een goed functionerende, prettige en betekenisvolle plaats te maken.

1 het sluiscomplex in 2007. Bron: gemeente Zaanstad.

Begrenzing

Het gebied dat in deze cultuurhistorische analyse wordt besproken strekt zich grofweg uit van de Damstraat, Dam en Hogendijk aan de westzijde tot de Gedempte Gracht, Beatrixbrug en Peperstraat aan de noordzijde. De de Savornin Lohmanstraat begrenst het gebied aan de oost- en zuidzijde, samen met de Wilhelminastraat, Wilhelminaburg en Nicolaasstraat.

Leeswijzer

In het eerste hoofdstuk komt de geschiedenis van de sluisen en de Dam in Zaandam aan de orde. In een kort overzicht wordt toegelicht welke rol de sluisen hadden voor de Zaanstreek en welke aanpassingen en wijzigingen ze doormaakten in de loop der eeuwen. In het tweede hoofdstuk wordt de huidige ruimtelijke situatie beschreven, waarbij de aandacht niet alleen uitgaat naar stedenbouwkundige en functionele kenmerken, maar ook naar de aanwezigheid en zichtbaarheid van cultuurhistorisch waardevolle elementen en structuren. In het derde hoofdstuk wordt het gebied gewaardeerd op basis van zijn stedenbouwkundige, architectuurhistorische, cultuurhistorische en archeologische waarden. In het vierde hoofdstuk wordt een aantal aanbevelingen gedaan om cultuurhistorie mee te kunnen nemen en werkbaar te kunnen maken in de toekomstige opgaven rond het sluisencomplex. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan aanbevelingen voor vervolgonderzoek, die inzicht kunnen bieden in de complexe geschiedenis van de Dam van Zaandam.

2. Ruimtelijke ontwikkeling (biografie)

1) *De ontginning van de Zaanstreek en de rol van de sluizen*

Tot aan de 11de eeuw was de Zaanstreek een hoogveenmoeras. De Zaan voerde overtollig regenwater uit dit moeras af naar het IJ. De eerste bewoners van het gebied dat nu Zaandam is, hadden zich in de 11de en 12de eeuw gevestigd bij de monding van de Zaan, ruwweg waar nu de Havenbuurt ligt. Deze nederzetting, Oud-Zaanden genaamd, werd in de tweede helft van de 12de eeuw verlaten vanwege wateroverlast.

Bekend is dat Oud-Zaanden een hof was, dat wil zeggen een boerenbedrijf gesticht door een adellijke persoon. In het geval van Oud-Zaanden was deze adellijke persoon de graaf van Holland. Het feit dat de bewoners boeren waren, geeft aan dat het veengebied aan weerszijde van de Zaan in de 11de en 12de eeuw werd ontgonnen. Alleen na ontginning is het namelijk mogelijk om in een hoogveengebied een boerenbedrijf te vestigen. Deze ontginning maakte onderdeel uit van de veel grotere ontginning van het Noord-Hollandse veenmoeras tussen de duinen en de Zuiderzee.

In deze periode werd een begin gemaakt met het in cultuur brengen van het gebied rond het huidige sluizencomplex. De eerste boeren maakten het land begaanbaar, door haaks op de Zaan sloten te graven. Deze sloten voerden het water uit het drassige land af, waardoor het droog werd. Door ontwatering klinkt veen echter in. Een bodemdaling van één tot twee meter in honderd tot honderdvijftig jaar bij een veenontginning vrij normaal. Een dergelijke bodemdaling trad in de 12de en 13de eeuw ook in de Zaanstreek op.

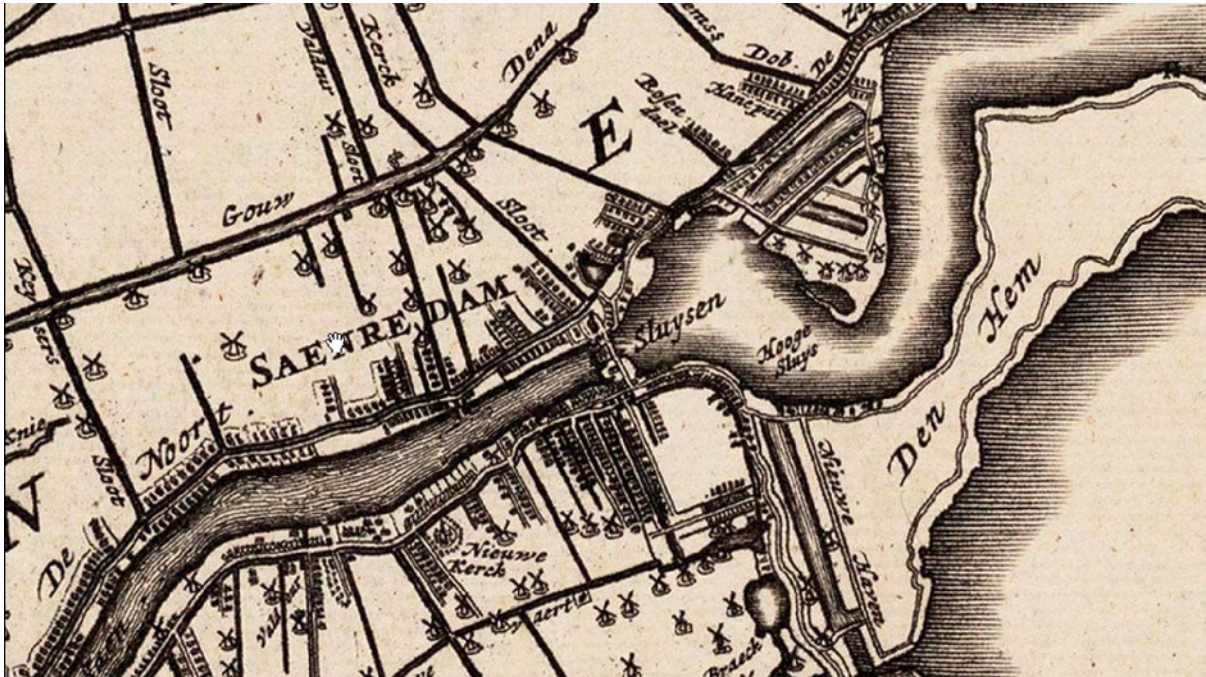
Door deze bodemdaling kwam het land op gelijke hoogte te liggen met de Zaan en het IJ. Overstromingen waren het gevolg. Om het land tegen het water te beschermen bouwde men in de 12e eeuw dijken langs het IJ en de Zaanmond. Deze dijken zijn nu nog steeds aanwezig. In het gebied bij het sluizencomplex gaat het om de Hogendijk op de westoever en om de Zuiddijk op de oostoever.

Bij hoogwater drong het water vanuit het IJ de Zaan op en overstroomde het land. Om dit gat in het dijkensysteem af te sluiten werd een dam in de Zaan gelegd, de Hogendam. Deze verbond de Hogendijk met de Zuiddijk. De eerste vermelding van deze dam dateert uit 1314. De Hogendam is in het gebied van het sluizencomplex nog steeds aanwezig onder de woningen tussen het huidige plein de Dam en de straat de Damkade en in het sluizencomplex zelf.

Door de bouw van de Hogendam kon het overtollige water uit het Zaanse achterland niet meer worden afgevoerd. Om dit probleem op te lossen, bracht men in de dam twee sluizen aan, de Westzanersluis en de Wormersluis. Dit is misschien al tijdens de aanleg van de dam gebeurd, of in ieder geval kort daarna. De Westzanersluis is in 1544 vervangen door de Hondsbossche Sluis.

De landerijen langs de Zaanoevers waren nu wel beschermd tegen de invloed van het IJ en de Zuiderzee, maar ook de Zaan kon bij tijd en wijlen overstromen. Verder kalfde het Zaanwater steeds meer land van de oevers af. Om al deze problemen tegen te gaan legden de boeren op zowel de oostoever als de westoever van de Zaan een dijk aan. Deze twee dijken dienden niet alleen als waterkering, maar vormden ook de doorgaande verbindingen naar het noorden. In het gebied van het sluizencomplex zijn deze dijken nog aanwezig in de vorm van de Westzijde en de Oostzijde.

Op de oostoever lag in het verlengde van de dam een grote terp. Hierop werd een kapel gebouwd. Op deze plaats staat nu de 17e eeuwse Oostzijderkerk. Rond de kerk groeide in de middeleeuwen een nederzetting. Op de andere oever lag in de middeleeuwen ook een nederzetting. De nederzettingen op de oostoever heette Oostzaandam, die op de westoever Westzaandam. De Hogendam vormde de verbinding over land tussen deze twee dorpen.

2 Zaandam op de Kaart van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen uit 1745 door Johannes Dou. Het oostzuidoosten is boven.

2) *Ontwikkeling van Zaandam*

De vroegste bewoningsfase van Zaandam begon rond het huidige sluisencomplex. Op een terp werd een kerk gebouwd, op de plaats waar nu de Oostzaanderkerk staat. In het huidige Klauwershoek ontstond een kleine bewoningskern, die later werd uitgebreid in noordelijke en zuidelijke richting langs de Zaan, langs de Oostzijde en de Zuiddijk.¹ Ook aan de westzijde van de Zaan ontstond een bewoningsconcentratie. Daar zijn sporen van bewoning en bedrijvigheid gevonden uit de periode 1280-1380.²

Aan weerszijden van de Zaan ontstonden zo twee aan elkaar verbonden nederzettingen: Oostzaandam en Westzaandam. Ze vormden economisch gezien een eenheid, bestuurlijk was Oostzaandam tot de Franse tijd een autonome Banne en later een gemeente, terwijl Westzaandam tot de Banne van de Westzanen behoorde.³ Vanaf 1811 werden Oost- en Westzaandam samengevoegd tot de gemeente Zaandam, de naam die de twee kernen voor de buitenwereld al droegen. Ook kerkelijk waren Oost- en Westzaandam gescheiden gemeentes. Waar Oostzaandam over een eigen kerk beschikte, vielen de Westzaandammers onder de parochie van Westzaan.

¹ L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaans Streekeigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991), 553.

² Scherven die gevonden zijn in Westzaandam zijn te bezichtigen in de tentoonstelling "Werven en scherven. De scheepswerf aan de Hogendijk in Zaandam" in het Molenmuseum te Koog aan de Zaan.

³ L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaans Streekeigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991), 552.

3 De oost- en Westzijde van de Zaan op de kadastrale minuutplannen uit 1810.
Bewerking: Lion Charmant

3) *Doorgaande vernieuwing van bruggen en sluisen*

De dam in de Zaan, waaraan de stad zijn naam ontleent, is dus altijd een plek geweest die van regionaal belang was. Niet alleen was de Dam was van levensbelang voor de ontginning en het waterbeheer van de regio, ook bevond zich rond de dam veel economische bedrijvigheid. Daarnaast was de Dam lange tijd de enige landverbinding tussen de westelijke en oostelijke Zaanstreek.⁴ Deze fungeerde als aanlegplaats voor reizigers, die vervolgens op de Dam in hotels en herbergen verbleven.

Van deze Dam werd vermoedelijk tegen het eind van de dertiende eeuw aangelegd, zeker is dat deze er in 1314 al lag. De Dam scheidde het water van de Zaan van het buitenwater: het IJ en de Zuiderzee. In eerste instantie werden twee kleine, houten sluisen naast elkaar aangelegd in de Dam, om het water van de Zaan te kunnen uitslaan en de scheepvaart mogelijk te maken. De Westzanersluis, slechts acht voet breed, werd aangelegd door de Banne van de Westzanen en werd in 1430 al genoemd. Ten oosten hiervan lag de 'Kleine Sluis' of 'Wormersluis', aangelegd door een aantal samenwerkende Bannen.

In 1546-'47 waren deze sluisen te klein geworden en werd de Westzanersluis vervangen door de 'Grote Sluis.' Deze zogenaamde 'schutsluis' was bedoeld om de aanvoer van hout te vergemakkelijken bij de aanleg van de Hondsbossche zeekering en werd daarom gefinancierd door Hoogheemraadschap de Hondsbossche en Duinen tot Petten, samen met de Banne der Westzanen en de stad Alkmaar.⁵

⁴ L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaans Streekeigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991), 161.

⁵ L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaans Streekeigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991), 161.

4 Tekening van het oostelijk deel van de dam door Johan Heymenbergh, 1684. Beeldbank GAZ.

5 De overtoom in 1717 door J. Bulthuis, naar een schilderij van wed. M. van Gijzen. Beeldbank GAZ, nr. 11.2170.

6 Tekening van de Grote Sluis, de Duikersluis en de Kleine Sluis in 1790. Beeldbank GAZ, nr. 11.0299

De Grote Sluis werd snel te klein door de steeds grotere schepen die de sluis moesten passeren. Daarom werd in 1608 een overtoom aangelegd; een lager dijkgedeelte, waarover de schepen werden gesleept ('gewonden') om de Dam te passeren. Tot 1718 is deze overtoom in gebruik gebleven. In die tijd waren de meeste scheepsbouwers naar de Voorzaan verhuisd en liep de scheepsbouw terug, waardoor minder schepen de Dam passeerden. In totaal zijn waarschijnlijk meer dan 1000 schepen over de overtoom gehaald in de 109 jaar dat deze in gebruik was.⁶

In 1611 werd een derde sluis aangelegd door de droogleggers van de Beemster. Dit was een 'duikersluis,' waarbij doorvaart niet mogelijk was. Deze sluis werd in 1777-'79 vernieuwd, waarbij twee wapenstenen werden geplaatst.⁷

De sloop van de overtoom in 1718 ging gelijk op met de aanleg van een nieuwe Grote of Hondsbossche Sluis aangelegd, die in 1722 werd geopend. Deze sluis is tegenwoordig nog aanwezig, inclusief de bijbehorende natuurstenen bekroningen.

Tegen het midden van de negentiende eeuw bestond er behoefte aan een nieuw gemeentehuis, dat ergens rond de centraal gelegen Hogendam zou moeten worden gebouwd. De keuze viel op het drassige terrein de Burcht, een buitendijkse strook land ten oosten van de Voorzaan. In 1848 werd het gemeentehuis naar ontwerp van W.A. Scholten gerealiseerd, dat ook functioneerde als politiebureau, Kamer van Koophandel en kantongerecht.⁸

Tegen het einde van de negentiende eeuw werd het Noordzeekanaal gegraven en gingen stemmen op om de sluisen van Zaandam een schaa sprong te laten maken, om zo het toenemende waterverkeer te kunnen faciliteren en de afwatering van de grote Schermerboezem te verbeteren. De groeiende industrie langs de Zaan had behoefte aan een grote sluis om het transport van goederen te vergemakkelijken. Het Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen hield de plannen lange tijd tegen, omdat de waterstaatkundige functie van de sluis onveranderd moest blijven. De eerste plannen voor een uitbreiding van de sluis stammen al uit 1880. Vanaf 1888 is er veel geharrewar over de realisatie en locatie van de sluis. Er werd overwogen een vierde sluis aan te leggen ten westen van de Grote Sluis, wat op veel protest kon rekenen. Op het initiatief van de Zaanlandsche

⁶ L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaans Streekeigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991), 569.

⁷ L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaans Streekeigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991), 184.

⁸ P.N. Helsloot, *De Glorie van Zaandam, Zeven Eeuwen Geschiedenis, Gezien van de Hogendam* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2002), 98.

Kamer van Koophandel en Fabrieken werd een plan voorgesteld, waarmee de gemeente en het hoogheemraadschap uiteindelijk akkoord gingen. De architect van het hoogheemraadschap, A.H.D. Rups uit Edam, maakte het ontwerp voor het nieuwe sluiscomplex.⁹ Ingenieur J.G. van Niftrik, werkzaam bij de gemeente Zaandam, was verantwoordelijk voor de technische berekeningen en voerde het oppertoezicht van de bouw van de sluis. Hij schreef in 1897 in de overeenkomst tussen het hoogheemraadschap en de gemeente:

“Ten Opzichte van de tegenwoordige verrichtingen van Voor- en Binnenzaan, zou hare ligging nog meer Oostwaarts te verkiezen zijn, doch, zowel het mogelijke gevaar voor de tegenwoordige Grote Sluis- tijdens de bouw der nieuwe – als de wenschelijkheid om den verbindingsweg (tusschen de aanwezige basculebrug bij den Dam en de brug over de nieuw ontworpen sluis) niet nog meer moeten ombuigen als reeds nu noodig was- zijn ernstige redenen om de as der sluis niet oostelijker te leggen dan in het plan is aangegeven.”¹⁰

Waar in eerste instantie nog gesproken werd over het aanleggen van een voetgangersbrug ter hoogte van de Grote sluis, is de eeuwenoude verbinding van de Hogendam, via de Grote sluis naar de Oostzijderkerk en Klauwershoek later niet opgenomen in de plannen en werd de oude verbinding afgesneden door de nieuwe sluis.

Om ruimte te maken voor de sluis moesten de Duikersluis en de Kleine Sluis wijken, inclusief de tussengelegen panden: het gloednieuwe huis van de familie Dil en hotel De Zon.¹¹ De eerste steen voor de nieuwe sluis werd gelegd in 1902, twee jaar later werd de ‘Wilhelminasluis’ door de scheepvaart in gebruik genomen.¹² Bij deze sluis werd ook een brug aan aangelegd, die de bruggen over de eerdere sluizen moest vervangen. Door de aanleg van deze Wilhelminabrug ontstond er op de Hogendam een vreemde verkeerssituatie, waarbij het verkeer richting de brug een haakse bocht moest maken. In 1909 kwam daar een einde aan, toen werd besloten de oude havenkom te dempen om een betere doorstroming van het verkeer mogelijk te maken. Een groot stuk grond werd aangeplempt en een nieuwe brug, in het verlengde van de Wilhelminabrug, werd aangelegd. De Dam verloor zo grotendeels zijn relatie met het water.

Door het aanplempen was er ruimte ontstaan voor een nieuw havenkantoor, dat in neo-renaïssancestijl werd opgetrokken ten zuiden van de Wilhelminabrug. Op het nieuwe open stuk grond werd in 1911 ook het monument van de Russische tsaar Peter de Grote geplaatst, een geschenk van de toenmalige tsaar Nicolaas II. Ook werd er het nieuwe post- en telegraafkantoor er in 1918 gebouwd, net als het havenkantoor opgetrokken in neo-renaïssancestijl. De ondergrond was bij de demping van de haven niet zorgvuldig gestort. Al snel begon het postkantoor en een aantal belovende huizen zodanig te verzakken, dat ze al snel gesloopt moesten worden.¹³ In 1927 werd een nieuw, opvallend postkantoor gebouwd, dat zo werd georiënteerd dat ervóór een klein plein ontstond.

Na de Tweede Wereldoorlog stelde de komst van het autoverkeer nieuwe eisen aan de binnenstad van Zaandam. In het Oostzijderveld vond woningbouw plaats, waarvoor de bereikbaarheid en verkeerscirculatie van de stad moest worden verbeterd. In het ‘Plan Nieuwe Dam’ (1954) werd de stedenbouwkundige visie gepresenteerd die voorstelde om een nieuwe, tweede brugverbinding aan te leggen ten noorden van de Wilhelminabrug. Ook was er behoefte aan woningsanering, om aan de nieuwe eisen van volkshuisvesting te voldoen. In de periode 1958-’65 werd het ingrijpende plan uitgevoerd, waarbij naar schatting 200 huizen en bedrijfspanden verdwenen en het centrum van Zaandam een metamorfose doormaakte.¹⁴ De Peperhoek verdween volledig voor de aanleg van de oprit naar deze nieuwe oost-westverbinding. De Wilhelminabrug werd (1965) vernieuwd en de Beatrixbrug werd aangelegd (1957-’58).

⁹ J.G. van Niftrik, *Gedenkboek Wilhelminasluis te Zaandam* (Zaandam: 1903).

¹⁰ GAZ: OA-0054 nr 518 1896-1900.

¹¹ P.N. Helsloot, *De Glorie van Zaandam, Zeven Eeuwen Geschiedenis, Gezien van de Hogendam* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2002), 115-116.

¹² *50 jaar Wilhelminasluis*. Zaandam: 1964.

¹³ P.N. Helsloot, *De Glorie van Zaandam, Zeven Eeuwen Geschiedenis, Gezien van de Hogendam* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2002), 126-127.

¹⁴ P.N. Helsloot, *De Glorie van Zaandam, Zeven Eeuwen Geschiedenis, Gezien van de Hogendam* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2002), 129.

In de jaren zestig van de vorige eeuw werd het Zaangemaal gebouwd, tussen de Grote- en de Wilhelminasluis in. Dit gemaal heeft als taak de kwaliteit van het water in de Zaan te bewaken en verzilting tegen te gaan, door een continue doorstroming te garanderen. Daarnaast slaat het gemaal het hemelwater uit, om zo het waterpeil in de Schermboezem te reguleren.¹⁵ De toenmalige plannen voor dit gemaal zijn zeer technisch georiënteerd. Toch wordt de historische locatie van het gemaal wel genoemd in het gedenkboekje dat bij de bouw werd geschreven. Er werd voor gekozen om het gemaal hedendaags vorm te geven, op de enige beschikbare locatie, in een historische omgeving. Het gebouw is zoveel mogelijk zuidwaarts geplaatst om de Grote Sluis te ontzien en qua voorkomen aan te sluiten met de nieuwe brug.¹⁶

Tijdens de bouw van de Grote sluis in de achttiende eeuw werden ook een accijnshuisje en sluiswachterhuisje gebouwd. Bij de bouw van het Zaangemaal waren deze huisjes inmiddels zo verzakt dat ze werden gedemonteerd en weer werden opgebouwd in respectievelijk 1964 en 1969-'70.¹⁷

15 L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaans Streekeigen en Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 1991), 827.

16 *Het Zaangemaal* (Edam: Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en Westfriesland, 1967).

17 Peter Roggeveen, *Tussen Kant en Wal, Bruggen en Veren over de Zaan, Toen en Nu* (Wormer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 2006), 104.

9 De nieuwe Peperstraat, 1960. GAZ, fotonummer 22.10811.

10 Het sluiscomplex omstreeks 1975. Bron: P.N. Helsloot, De Glorie van Zaandam, Zeven Eeuwen Geschiedenis, Gezien van de Hogendam (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2002), 125.

Overzicht van Ingrepen in het sluisencomplex van Zaandam

1314	Vroegste vermelding van de dam in de Zaan
1430	Vroegste vermelding van de Westzanersluis, een van twee sluisen in de dam
1546-'47	Westzanersluis vervangen door de 'Grote Sluis'
1608	Aanleg van de overtoom
1611	Aanleg van een derde sluis: de duikersluis
1718	Sloop van de overtoom
1722	Opening van de nieuwe 'Grote Sluis'
1724	Eerste ophaalbrug wordt over de 'Grote Sluis' gebouwd.
1777-'79	Vernieuwing van de duikersluis
1903	Opening Wilhelminasluis, -brug en voetgangersbrug
1957-'58	Aanleg Beatrixbrug
1969	Bouw Zaangemaal

Legenda

	Klauwershoek en Oostzijderkerk Structuur en mogelijk ook bebouwing vanaf de veertiende eeuw. Geringe aantasting, van regionaal belang.
	Voormalige Hogendam en Damkade Vroege bebouwing horende bij de Haven en het sluiscomplex. Veertiende eeuwse structuur, bebouwing mogelijk vanaf de zestiende eeuw. Van regionaal belang.
	De Grote Sluis, Gedenkstenen, Sluiswachterswoning en accijnshuisje Sluis uit 1430 of eerder, huidige situatie uit 1722. Van regionaal belang.
	Voormalig raadshuis Gelegen op buitendijkse grond ('Burcht'), gebouwd in 1848. Van lokaal belang.
	Wilhelminasluiscomplex In gebruik genomen in 1904. Van lokaal belang.
	Gedempte Havenkom Voormalige haven, gedempt in 1909. Meeste panden herbouwd in jaren '20 als gevolg van verzakkingen. Van lokaal belang.
	Plan Nieuwe Dam gebieden Gebieden die ingrijpend zijn gewijzigd als gevolg van het Plan Nieuwe Dam in de periode 1955-1965.
	Zaangemaal Gebouwd in 1969 om de waterkwaliteit in de Zaan te verbeteren. Van lokaal belang.
	Voormalige Dam in de Zaan Tot 1900 de belangrijkste verbinding over land tussen de oostelijke en westelijke Zaanstreek. Van regionaal belang.
	Middeleeuwse hoofdwegenstructuur Tevens oorspronkelijk uitbreidingslint aan de oostzijde van de Zaan. Van lokaal belang.

2. Beschrijving van de huidige situatie

1) *Functies*

Net als in het verleden heeft het tegenwoordige sluizencomplex in zijn directe omgeving ook nu nog een veelvoud aan functies in Zaandam. Ten eerste vervullen de sluizen en het gemaal nog steeds een belangrijke waterstaatkundige functie. Daarnaast is de Wilhelminasluis van essentieel belang voor de beroeps- en recreatiescheepvaart over de Zaan. De Beatrix- en Wilhelminabrug zijn belangrijke ontsluitingsroutes voor het centrum van Zaandam en verbinden de oost- en westoever van de Zaan met elkaar.

De Oostzijderkerk is op dit moment niet meer in gebruik voor reguliere erediensten, waarmee deze oudste kerk van de stad zijn functie als religieus centrum heeft verloren. De twee voormalige raadhuisen, niet ver van de Oostzijderkerk, hebben ook hun functie verloren, waarmee ook het politieke centrum van Zaandam zich niet meer in dit deel van de stad bevindt. Op de andere oever is echter een relatief nieuwe, culturele functie toegevoegd: het Zaantheater.

Twee functies hebben de tand des tijds wel doorstaan: als sinds het ontstaan van Zaandam wordt er rond de Dam gewoond en gehandeld.

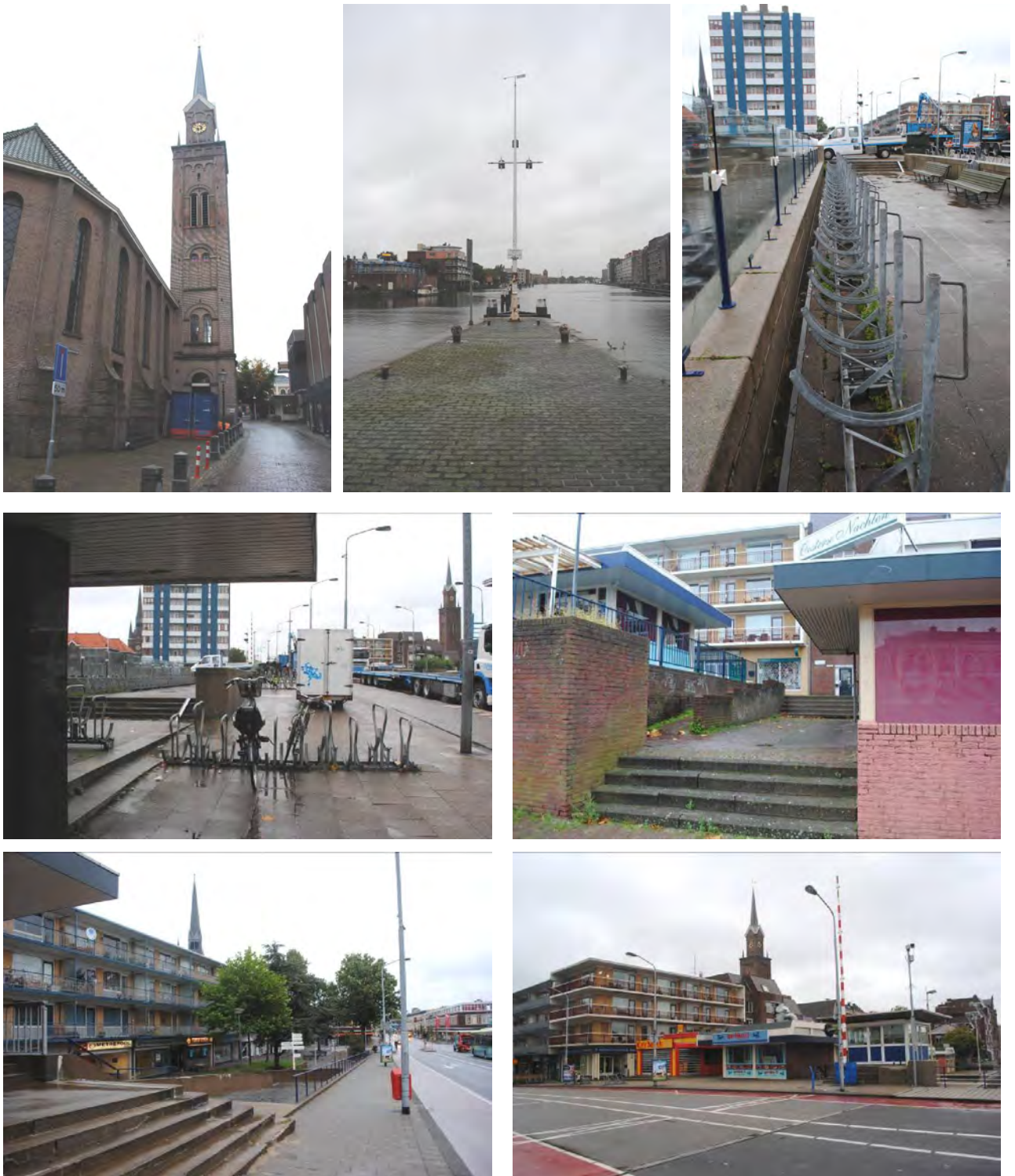
2) *Structuren*

Het sluizencomplex en omgeving vormen een eeuwenoude knoop van functies en wegen over land en water. Eeuwenlang concentreerden deze functie zich in deze compacte stedelijke ruimte. Vanaf de 17e eeuw werden langs de 11e en 12e eeuwse sloten haaks op de Zaan paden aangelegd. In de 19e eeuw werden veel van deze sloten gedempt en gebruikt om straten op aan te leggen. Zo ontstond de voor Zaandam kenmerkende 'kamstructuur': een doorgaande hoofdweg met haaks daarop secundaire wegen en straten. In het gebied rond het sluizencomplex is deze structuur ook aanwezig. De hoofdweg op de westoever is de Westzijde/Hogendijk, de hoofdweg op de oostoever de Oostzijde/Zuiddijk. Haaks daarop, het land in, liggen de secundaire straten, waaronder de Gedempte Gracht en de Peperstraat.

Met het aanbreken van de twintigste eeuw namen de verkeers- en waterstaatkundige functies een grote schaa sprong; de sluizen en de wegen deden een veel groter beslag op de schaarse beschikbare ruimte. De kleinschaligheid van de stedelijke omgeving, de openbare ruimte en de bestaande bebouwing hebben bij deze schaalvergroting aan het kortste eind getrokken. Gevolg is dat de oude structuur van Dam, de Zuiddijk en de Oostzijde als belangrijkste doorgangswegen en bebouwingslinten tegenwoordig niet meer beleefbaar is. De oriëntatie in de omgeving van het sluizencomplex is verwarrend geworden. Een fijnmazig, relatief fijnkorrelig stedelijk weefsel wordt onderbroken door een sluizencomplex en twee bruggen die van een geheel andere schaal zijn. Een grote kwaliteit van deze grove structuren is wel dat ze een prachtig panorama op de Voor- en Achterzaan openleggen.

3) *Openbare ruimte*

De openbare ruimte op en rond het sluizencomplex is over het algemeen van een rommelig karakter. De twee bruggen, sluizen en Zaanoevers veroorzaken aanzienlijke hoogteverschillen, waardoor een groot aantal trapjes en schuin aflopende trottoirs nodig is om het gebied te ontsluiten. De bestrating verschilt van plek tot plek en draagt over het algemeen niet bij aan de ruimtelijke kwaliteit van het gebied. Ook het straatmeubilair, en dan met name de fietsenstallingen op de Beatrixbrug, geven het gebied de uitstraling van de achterkant van het stadscentrum.

Foto's van links naar rechts, van boven naar beneden:
 12 Oostzijderkerk vanuit de Noorderkerkstraat
 13 Achterzaan vanaf de Wilhelminasluis
 14 Fietsenrekken op de Beatrixbrug
 15 De Beatrixbrug met rechts de Oostzijderkerk
 16 Paviljoens op de Oostkade
 17 Openbare ruimte aan de Peperstraat
 18 Paviljoens en Oostzijderkerk vanaf de Beatrixbrug

4) (Monumentale) bebouwing

De bebouwing op en rond het sluisencomplex is tamelijk uiteenlopend van stijl, schaal, bouwperiode en functie. De panden variëren in ouderdom van de veertiende tot de late twintigste eeuw. In het gebied rond het sluisencomplex is een aantal waardevolle historische gebouwen te vinden, die gezamenlijk laten zien welke centrumfunctie dit deel van Zaandam heeft gehad. Sommige van deze panden heeft een monumentale status, een aantal anderen heeft dat niet maar bepalen wel het aanzien van de Dam en directie omgeving. Het voormalige postkantoor (Dam 9) en het rijtje voormalige winkelpanden aan de Dam (nummers 4 t/m 12) en een aantal panden aan de Zuidoostkade geven een goede indruk van dit deel van het centrum aan het begin van de twintigste eeuw. Aan de Klauwershoek en rond de Oostzijderkerk is ook een aantal panden uit verschillende periodes te vinden dat getuigt van de geschiedenis van het oudste deel van Zaandam.

Een aantal andere gebouwen, met name paviljoenachtige objecten in de openbare ruimte (Dam 11, Wilhelminastraat 8 en Oostkade 10 t/m 13), geeft de omgeving van de sluisen een onduidelijk en rommelig karakter. Ook de appartementengebouwen aan de Peperstraat hebben niet dezelfde kwaliteit als de aangrenzende bebouwing.

Een opvallend en utilitair gebouw in het sluisencomplex is het Zaangemaal, dat vanaf de zijde van de Wilhelminabrug een gesloten karakter heeft, maar vanaf de Dam en Westkade zicht biedt op de enorme schroefpompen in het gebouw.

Foto's van links naar rechts, van boven naar beneden:
19 de Grote Sluis met sluiswachterswoning en accijnshuisje.
20 het Zaangemaal gezien vanaf de Wilhelminakade
21 de historische bebouwing aan de Dam, de voormalige Hogendam
22 de Wilhelminasluis met erachter de bebouwing aan de aan de Oostkade en Peperstraat

Monumentale bebouwing op en rond het sluzencomplex

1. Sluis, gedenksteden, accijns- en sluiswachtershuisje, Westkade
2. Voormalige Vrijmetselaarsloge Anna Paulowna, Dam 2
3. Voormalig kantoor electriciteitswerken, Oostkade 26-32
4. Voormalige sluismeesterswoning Wilhelminasluis, Wilhelminastraat 6
5. Oostzijderkerk, Zuiddijk 1
6. Voormalig raadhuis en voormalige predikantenwoning, Zuiderkerkstraat 1 en 3
7. Winkel-woonhuis d'Soete-Inval, Klauwershoek 4
8. Voormalig raadhuis, Burcht 10-16

Zie de bijlage voor een uitgebreide beschrijving van deze panden.

3. Waardering

1) Te verwachten archeologische waarden

Het sluisencomplex in Zaandam is de kern van het oude Zaandam. De oudste sporen van bewoning in het centrum van Zaandam zijn iets ten zuiden van deze sluisen gevonden. In 1995 troffen amateurarcheologen in de bouwput van het Zaantheater op de hoek Hogendijk/Dam steengoedscherven en Pingsdorfscherven uit de 12e en 13e eeuw aan. Een van takken gevlochten visfuik geeft één van de redenen waarom mensen zich hier ophielden: de visvangst.

De eerste vermelding van een dam in de Zaan dateert uit 1314. Deze moet dus vóór deze datum zijn aangelegd. Het westelijk deel van deze middeleeuwse dam is bewaard gebleven onder de huizen die tussen de Damkade en de Dam staan. Het oostelijk deel is in 1903 grotendeels vergraven tijdens de aanleg van de Wilhelminasluis. Niet uitgesloten moet echter worden dat de voet de dam en resten van de Wormersluis en de spuisluis in de ondergrond onder de Wilhelminasluis nog aanwezig zijn. Ook kunnen tegen de Oostzijde en tegen de aansluiting met de Hondsbossche Sluis aan nog resten van de middeleeuwse dam bewaard zijn gebleven.

Op de Oostzijde, tegen de dam aan, stond in de 15e eeuw een kapel op de plaats van de huidige Oostzijderkerk. Archeologisch onderzoek tussen deze kerk en de Savorin Lohmstraat heeft uitgewezen dat deze kerk op een minimaal twee meter hoge terp staat. Door het gewicht van de terp zelf en de kerk, is deze terp grotendeels weggezakt in de slappe veenbodem.

De vondsten bij het Zaantheater en de aanwezigheid van een 15e eeuwse kapel geeft aan dat weerszijde van de dam, op dus zowel de westoever als de oostoever, in de bodem resten van middeleeuwen bewoning verwacht kunnen worden. Deze bewoning strekt zich waarschijnlijk over het gehele gebied rond de sluisen uit.

Door de bevolkingsgroei vanaf het einde van de 16e eeuw, veroorzaakt door de economische opbloei, begon de bebouwing op en rond de dam en de sluisen stedelijke trekken te vertonen. De huizen, vaak twee of drie lagen hoog, stonden dicht bij elkaar. De stegen tussen de huizen werden gebruikt om afval te storten. In Zaandam werden – en worden- dit soort stegen dan ook wel dempen genoemd. Uit de opgravingen uit 1998 en 1999 langs de Hogendijk is gebleken dat een demp veel archeologische vondsten kan opleveren.

De Overtoom ligt onder de panden Damstraat 2 tot 10. In het begin van de 20e eeuw is bij graafwerkzaamheden op deze plek een karretje gevonden dat gebruikt werd bij het overhalen van schepen. Mogelijk zijn meer resten van de Overtoom nog onder en in de directe omgeving van de panden bewaard gebleven.

2) De Klauwershoek en de Oostzijderkerk

De Klauwershoek en de op een terp gebouwde Oostzijderkerk vormen het oude religieuze en handelscentrum van Oostzaandam. Het is een gebied met een structuur en mogelijk ook bebouwing die teruggaan op de veertiende eeuw. De aantasting van deze structuur is gering, de middeleeuwse hoofdwegstructuur is in het huidige stratenpatroon nog herkenbaar.

Knelpunt in dit gebied is de ontbrekende relatie met de Dam, die vroeger voor de Oostzijderkerk de twee Zanoevers met elkaar verbond. Op de plek waar tot het eind van de negentiende eeuw een drukke, nauwe wegverbinding liep is nu een onprettige openbare ruimte ontstaan waar een muziekoepel en afvalbakken het aanzien bepalen.

Voor dit gebied geldt een hoge archeologische verwachtingswaarde, vanwege de mogelijke aanwezigheid van middeleeuwse bebouwings- en bewoningssporen. De wegverbinding over de Dam met westelijke Zaanstreek geven het hoofdwegstructuur zijn regionale waarde.

3) De voormalige Hogendam en de Damkade

De voormalige Hogendam, nu de Dam, en de Damkade hebben hun relatie tot het water in de loop van de twintigste eeuw verloren en vormt nu een rustige zijstraat van de nieuwe Dam. Tot de demping van de havenkom vormde zij de belangrijkste verbinding met de oostelijke Zaanstreek over land. De panden aan de oude noordzijde vormen een gesloten gevelwand met een verscheidenheid in bouwstijlen en kleurstellingen.

Knelpunt op de Dam en de Damkade vormt de onderbreking van de historische structuur van de Dam, die in het verlengde van de Grote sluis met de oostelijke oever van de Zaan was verbonden.

De cultuurhistorische Waardenkaart van Zaanstad waardeert de Dam en Nicolaasstraat met Grote Sluis en Klauwershoek als volgt:

“De Dam is vernoemd naar de Hogedam en werd waarschijnlijk in de 13e eeuw aangelegd. Hij was eeuwenlang de enige zuidelijke landverbinding tussen de oostelijke en westelijke Zaanstreek. De rond de bannen aangelegde dijken kwamen uiteindelijk bij de Hogedam bij elkaar. Voor de verdere ontginning en het behoud van de polders ter weerszijden van de Zaan speelde de Dam dus een grote rol.

Het huidige aanzicht van het gebied rond de Dam dateert van het begin van de 20e eeuw toen de Wilhelminasluis werd aangelegd (1904). Ter plekke van de oude havenkom werd in 1907 de Wilhelminastraat aangelegd ten einde een betere verkeersafwikkeling te realiseren tussen Westzaandam en Oostzaandam. Deze straat verbindt de Westzijde met de Zuidzijde.

De brede doorbraak tussen de Gedempte Gracht en de Dam stamt uit de jaren vijftig en sluit aan op de vernieuwde Wilhelminabrug, over de sluisen. In dezelfde periode ontstond ook de Peperstraat. Van de oude kern van Oostzaandam, gelegen rond de Oostzijderkerk, resteren nog slechts enkele fragmenten. Door alle verbredingen en vernieuwingen en de sanering van de strook bebouwing langs de sluis is het oorspronkelijke aanzicht daar sterk gewijzigd. Vermeldenswaard is nog het aan de Burcht gelegen voormalige stadhuis uit 1848.

De Dam met Grote Sluis is als belangrijke oorspronkelijke structuurdrager van regionaal belang.”¹⁸

De archeologische verwachtingswaarde van de Dam is hoog en van regionaal belang, aangezien daar vondsten kunnen worden verwacht uit de vroegste geschiedenis van de Dam en Westzaandam.

Omdat de Dam een van de oudste en belangrijkste landverbinding vormde tussen de oostelijke en westelijke Zaanstreek is deze van regionaal cultuurhistorisch belang. Van architectuurhistorische waarden zijn ook de voormalige Vrijmetselaarsloge Anna Paulowna en een aantal belendende panden. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of ook deze panden in aanmerking komen voor een gemeentelijke monumentenstatus. Een gedeelte van de bebouwing aan de Hogendam is in 1911 verwoest door brand, waardoor de aanwezigheid van vroege bouwstructuren daar minder waarschijnlijk is. In de overige panden kunnen nog bouwhistorische elementen aanwezig zijn waardoor deze van lokaal belang zijn.

4) De Grote Sluis

De Grote Sluis vormt nu een doodlopend einde van de rustige Dam, waar het ‘eiland’ in de Zaan wordt gebruikt als parkeerplaats. De ‘Grote Sluis’ uit 1722 is in maat ingehaald door de 120 meter lange Wilhelminasluis en herinnert zo aan een eerdere generatie sluisen, die wat schaal betreft pasten in het compacte centrum van Zaandam.

Knelpunt is dat de Grote Sluis met zijn brug nu een doodlopend einde van de Dam vormt, terwijl de dichtbebouwde stedelijke structuur zich voortzette over de Zaan. Tot de twintigste eeuw was dit het stadshart van Zaandam, met bijbehorende middenstand en herbergen. Deze historische verbinding is in het huidige Zaandam niet lange beleefbaar.

De Grote Sluis is van regionaal cultuurhistorisch belang omdat deze getuigt van de waterstaatkundige geschiedenis van de Zaanstreek en de historische relatie tot de Hondsbossche.

5) Het Wilhelminasluiscomplex

De Wilhelminasluis, gebouwd in 1903 tegelijk met de eerste Wilhelminabrug, vormt met zijn lange kades een sterke noord-zuid as in Zaandam. Waar de omliggende bebouwing kleinschalig en dicht van karakter is, maakt de Wilhelminasluis een schaa sprong en maakt de wijdheid van de Zaan beleefbaar. Het ontwerp voor de sluis en bruggen uit de jaren vijftig van de twintigste eeuw is erg zorgvuldig uitgevoerd. Met name in de detaillering is veel aandacht geweest voor vorm en afwerking.

18 Cultuurhistorische Waardenkaart Zaandam, ZDM14.

De kades rond de sluis hebben op dit moment een rommelig karakter, met veel hoogteverschillen en laagwaardige openbare ruimtes, zoals rond de kiosken en de muziekkoepeel aan de Oostkade. De Westkade vormt een weinig gebruikte strook tussen de Wilhelminasluis en de oudere Grote Sluis.

De Wilhelminasluis is van lokaal belang doordat deze een nieuwe generatie is in de eeuwenoude elkaar opvolgende sluisen in de Zaan ter hoogte van de Dam en de zorgvuldige detaillering van het ontwerp uit de jaren vijftig.

6) De Gedempte Havenkom

De huidige Nicolaasstraat, Wilhelminakade en het pleintje in de Dam zijn in 1909 aangelegd op de gedempte Havenkom. De reden hiervoor was de verkeersproblematiek op de brug over de Grote Sluis, waar karren twee scherpe bochten moesten nemen om de Wilhelminabrug te kunnen passeren. De eerste generatie bebouwing moest al snel worden vervangen door een tweede, vanwege de slechte bodemgesteldheid. In de jaren zestig is de Dam doorkruist door een drukke autoweg, die inmiddels alweer is verdwenen. De voormalige havenkom vormt een het oudste deel van het huidige centrum, waar met name uitgaansgelegenheden en restaurants zijn gevestigd. Het markante postkantoor en het Zaantheater zijn zodanig georiënteerd dat zich een ruime openbare ruimte heeft gevormd.

Knelpunt in dit gebied is het voormalige postkantoor, dat op dit moment geen functie heeft. De daarvoor gelegen kiosk doet afbreuk aan de monumentale uitstraling van het pand en de ruimtelijkheid van het plein.

De gedempte havenkom is van lokaal belang vanwege de voormalige functie als haven van Zaandam. De ingrijpende demping en bebouwing van deze havenkom getuigt van de ontwikkelingsgeschiedenis van de infrastructurele werken in dit deel van Zaandam. De architectuurhistorische waarde van een bijvoorbeeld het postkantoor en de cultuurhistorische waarde van het Tsaar Petermonument zijn tevens van lokaal belang.

7) De 'Plan Nieuwe Dam'-gebieden

In 1954 is het saneringsplan Nieuwe Dam door de gemeenteraad van Zaandam vastgesteld. In de tien jaar die daarop volgden vonden ingrijpende saneringen en verkeersingrepen plaats op en rond de Dam. De Peperbuurt werd gesloopt, de Beatrixbrug werd aangelegd, de Wilhelminabrug vernieuwd en de sluis vergroot. Het aanzien van het centrum van Zaandam veranderde ingrijpend met deze schaalsprong ter wille van de woningsanering en verkeersdoorstroming. De naam van het Plan suggereert dat de nieuwe Beatrixburg de eerdere functie van de Dam heeft overgenomen. Op dit moment vormen de Beatrix- en Wilhelminabrug twee belangrijke verkeersverbindingen over de Zaan.

De tussengelegen openbare ruimte langs de kades en de Peperstraat is rommelig ingericht en van lage waarde. De paviljoens geven het gebied een weinig onderhouden uitstraling. Tevens blokkeert de muziekkoepeel zichtlijn over de voormalige Dam, die in het verlengde van de Grote Sluis lag.

De gebieden die gewijzigd zijn als gevolg van het Plan Nieuwe Dam hebben in cultuurhistorisch opzicht een lage waarde. De verkeersdoorbraken en sloop van oude bebouwing getuigt van de economische groei en vernieuwingsdrang van de jaren vijftig en zestig. De uitvoering van de vernieuwde Wilhelminasluis en de Beatrixbrug is zorgvuldig uitgevoerd, wat terug te zien is in de detailleringen van de huidige kades en brughoofden. Dit verleent de sluis een esthetische waarde.

8) Het Zaangemaal

Het in 1969 gebouwde Zaangemaal heeft een modernistische uitstraling en valt daardoor op in deze historische, stedelijke context. Het is gelegen op het 'eiland' tussen de Grote- en de Wilhelminasluis en oogt vanaf de Wilhelminabrug als een massief, geïsoleerd en gesloten object. Vanaf de Westkade is het interieur van het gemaal zichtbaar, waardoor de functie van het gebouw aan de voorbijganger wordt getoond.

Knelpunt van het Zaangemaal is zijn centrale ligging in het sluiscomplex, waar het met zijn modernistische uitstraling dominant is zijn omgeving. Het gebouw lijkt met weinig oog voor zijn historische en stedelijke context te zijn ontworpen en maakt het beeld van het sluisencomplex

daarmee diffuser. Esthetisch gezien is het Zaangemaal van lokale waarde vanwege zijn zorgvuldige vormgeving, uitgesproken modernistische voorkomen en functie als eerste gemaal op deze locatie in de Zaan. Nader onderzoek moet uitwijzen of het gemaal ook van architectuurhistorische waarde is.

4. Richtlijnen cultuurhistorische waarden bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen

In dit hoofdstuk komt een aantal richtlijnen aan de orde dat kan worden gehanteerd bij het plannen en uitvoeren van ingrepen in het gebied rond de Wilhelminasluis. Ze zijn afgeleid uit de cultuurhistorische analyse en waardering van het sluiscomplex en directe omgeving, zoals die in de vorige hoofdstukken aan de orde zijn gekomen. Deze richtlijnen zullen onderdeel uitmaken van het nieuw vast te stellen bestemmingsplan en als toetsingskader dienen voor de stedenbouwkundige plannen die op dit moment worden geformuleerd. In de aanloopfase naar het nieuwe stedenbouwkundig plan is cultuurhistorie uitgebreid aan de orde geweest en heeft de afdeling CMT kunnen adviseren in de omgang met cultuurhistorische waarden in het gebied. Het is van belang dat de waarden die in deze analyse zijn benoemd niet alleen in de initiatieffase op de agenda staan, maar dat ze ook in de verdere planvorming worden geborgd. Het hanteren van het volgende toetsingskader is een instrument om deze borging van cultuurhistorische waarden te realiseren.

1) Benaderen als ensemble: het is van belang om bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen het sluiscomplex en directe omgeving te benaderen als ensemble, meer dan een verzameling gebouwen en utilitaire kunstwerken. De sluisen zijn in ruimtelijke en historische zin onlosmakelijk verbonden met de wegenstructuur en de omliggende bebouwing. Een ingreep in een deel van dit gebied heeft effect op de hele historische omgeving, die daarom betrokken dient te worden in de planvorming.

2) Archeologische waarden: in vrijwel het gehele gebied in en rond het sluiscomplex kunnen resten van middeleeuwse en post-middeleeuwse bouwwerken worden verwacht, waarmee rekening gehouden dient te worden bij toekomstige bouwactiviteiten. Resten van de 13e eeuwse Hogendam, met middeleeuwse en 17e en 18e eeuwse sluisen, woningen en café's zijn te verwachten in en onder het sluiscomplex zelf en onder de bebouwing tussen de Dam en de Damkade.

De middeleeuwse kerkterp ligt onder de Oostzijderkerk en in een straal van misschien 80 meter daar omheen. Hier kunnen ook resten van de middeleeuwse kerk en middeleeuwse en 17e en 18e eeuwse bewoning liggen. Resten van de 17e eeuwse Overtoom kunnen worden aangetroffen onder of in de buurt van de panden Damstraat 2-10. In de bodem langs de Hogendijk, de Westzijde, de Zuidzijde en de Oostzijde kunnen resten van middeleeuwse en 17e en 18e eeuwse woningen en bedrijven (scheepswerven) liggen. In de bodem van de paden haaks hierop zijn resten van 17e en 18e eeuwse bewoning en bedrijvigheid te verwachten. In de dempen tussen alle huizen in het gehele gebied kunnen veel vondsten liggen: middeleeuwse en 17e en 18e eeuwse voorwerpen van aardewerk, glas, metaal en leer. Alleen in de bodem van het na 1903 aangeplempte plein de Dam is de kans op het aantreffen van archeologische belangrijke resten beperkt. Het zal hier hooguit gaan om losse voorwerpen uit de middeleeuwen en 17e en 18e eeuw die vóór en tijdens het dempen in de bodem terecht zijn gekomen.

De vernieuwde Monumentenwet 1988 en de daaruit voortvloeiende Archeologienota Zaanstad 2009 stelt voorafgaand aan bepaalde bouwwerkzaamheden in bepaalde gebieden het uitvoeren van archeologisch onderzoek verplicht. Bij graafwerkzaamheden in bovengenoemde gebieden in de Russische Buurt moet dan ook rekening worden gehouden (zowel in tijd als in de begroting) met archeologisch onderzoek.

3) Historische continuïteit: de bouw, verandering en uitbreiding van de sluisen in de Zaan is in de bestaansgeschiedenis van Zaandam altijd aan de orde van de dag geweest. De geschiedenis van deze centrale plek in de stad is er dan ook een van grote veranderingen, waarbij de aanwezige bebouwing, wegen en waterwerken vaak werden opgeofferd om uitbreiding van de capaciteit van de sluisen mogelijk te maken. De actuele capaciteitsvergrotingopgave is dan ook geen nieuw gegeven in de bestaansgeschiedenis van de Dam in Zaandam. Het is aan te bevelen niet één moment in de geschiedenis als cultuurhistorisch referentiemoment te gebruiken, maar juist uit te gaan van het continue proces van bouw en verandering dat het sluiscomplex kenmerkt.

4) Herkenbaarheid als knoop: de vroegere dam in de Zaan en het huidige sluiscomplex zijn een belangrijke 'knoop' van wegen en waterwegen en vormden tot in de twintigste eeuw het centrum van de stad in cultureel, religieus, politiek en commercieel opzicht. Het

is van belang deze 'knoop' van infrastructuur en historische functies en betekenissen weer beleefbaar te maken in de stedelijke ruimte.

- 5) **Hogendam herstellen:** vanuit cultuurhistorisch oogpunt is het aan te bevelen om de historische structuur van de Hogendam visueel of ruimtelijk te herstellen. De passage van de Zaan was een dichtbebouwd stedelijk gebied, waar de oostelijke en westelijke Zaanstreek met elkaar werden verbonden. Het is aan te bevelen de voormalige, smalle verkeersas te accentueren en zo de zichtlijnen over de voormalige Hogendam te versterken.
- 6) **Fijnmazigheid oostoever:** aan de dichtheid en kleinschaligheid van de bebouwing in de Klauwershoek en rond de Oostzijderkerk is nog steeds af te lezen dat dit een oud deel van Zaandam is. Het ensemble van panden van variërende ouderdom in het middeleeuwse stratenpatroon maken de historiciteit van dit gebied beleefbaar. Het is aan te bevelen deze waarde te behouden en zo mogelijk te versterken in toekomstige ruimtelijke plannen.
- 7) **Beleefbaarheid van de Zaan:** de Zaan is vanuit de stedelijke omgeving altijd goed beleefbaar geweest. Met name vanaf de voormalige Hogendam en de Damkade was de rivier een beeldbepalend oriëntatiepunt. Bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen is het belangrijk de beleefbaarheid van het water vanuit de stad te behouden en waar mogelijk te versterken.
- 8) **Ontsluiten de voormalige Hogendam:** naast het versterken van de visuele relatie tussen de voormalige Hogendam en de Oostzijderkerk is het aan te bevelen ook de openbare ruimte op het sluizencomplex beter toegankelijk te maken. Het beter ontsluiten van de Grote Sluis en de openbare ruimte tussen de Grote Sluis en de Wilhelminasluis zou de beleefbaarheid van deze historische omgeving vergroten.
- 9) **Postkantoor en openbare ruimte:** het voormalige postkantoor is georiënteerd op de open ruimte voor de Wilhemina-brug. Op dit moment is deze ruimte zo ingericht dat de monumentaliteit en esthetische waarde van het gebouw niet tot zijn recht komt. Het is aan te bevelen om de entree van het postkantoor en de directe omgeving van het gebouw zo in te richten dat het pand weer wordt betrokken bij de openbare ruimte waarin deze is gesitueerd.
- 10) **(Monumentale) bebouwing:** wat betreft de historische bebouwing is het aan te bevelen de waarderingskaart van de huidige bebouwing op te nemen in het nieuwe bestemmingsplan, dat volgend op het stedenbouwkundig plan zal worden vastgesteld. Ook is het van belang te inventariseren welke panden in het plangebied in aanmerking zouden kunnen komen voor een aanwijzing tot gemeentelijk monument of beeldbepalend pand. Mogelijkerwijs zouden het voormalige postkantoor en bebouwing aan de Dam bijvoorbeeld in aanmerking komen voor een monumentale status.
- 11) **Detailering sluis- en bruggen:** de zorgvuldigheid waarmee de Wilhelminasluis en -brug en de Beatrixbrug in de jaren vijftig zijn ontworpen en uitgevoerd kan als uitgangspunt dienen bij ingrepen in het sluizencomplex. Het verdient de aanbeveling om vooral bij de detailering van nieuwe plannen de huidige situatie als uitgangspunt te nemen.

5. Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

In deze cultuurhistorische analyse is globaal aan de orde gekomen hoe Oostzaandam rond de huidige oostzijderkerk onstond en uitgebreid werd langs de Zuidoost en de Oostzijde. Het oudste gedeelte van Zaandam ligt rond deze kerk en in de Klauwershoek. Over de ouderdom van de huidige bebouwing, inclusief de kerk, is weinig bekend. Een bouwhistorische inventarisatie van de panden aan de Klauwershoek en de Zuiderkerkstraat zou daar meer uitsluitsel over kunnen geven. Een dergelijk onderzoek zou veel kennis over de vroege geschiedenis van Zaanstad op kunnen leveren en mogelijk zelfs kunnen leiden tot het aanwijzen van enkele panden tot gemeentelijk monument, om ze zo beter te kunnen behouden voor de toekomst.

Ook de panden aan de Dam (nummers 4 t/m 12), het voormalige postkantoor en het Zaangemaal verdienen meer cultuurhistorisch onderzoek dan in het kader van deze analyse mogelijk was. Enkele daarvan staan bij de afdeling monument nu op de agenda om mogelijk zelfs te worden aangewezen tot gemeentelijk monument of beeldbepalend pand.

In geval van bouwactiviteiten strekt het ten zeerste tot de aanbeveling uitgebreid archeologisch onderzoek uit te voeren. Een klein gedeelte van de historische dam is als grondlichaam nog in de bodem aanwezig. Opgraving van dit bodemarchief zou bijzonder waardevolle informatie kunnen opleveren over de vroege geschiedenis van Zaandam en de Zaanstreek.

Bronnen

50 jaar Wilhelminasluis. Zaandam: 1964.

Aafjes, Jan et al. *Zaankanters en het Water: de Mensen, de Schepen en het Landschap*. Wormer : Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 2007.

Ankum, L.A. e.a. (red.). *Encyclopedie van de Zaanstreek*. Wormerveer/Zaanstad: Stichting Behoud Zaanse Streekeigen en Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 1991.

Helsloot, P.N.. *De Glorie van Zaandam, Zeven Eeuwen Geschiedenis, Gezien van de Hogendam*. Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2002.

Kingma, J.. "Van Maritiem Cultuurlandschap naar Industrielandschap." In: Jan Aafjes en Jur Kingma. *Zaankanters en het Water: de Mensen, de Schepen en het Landschap*. Wormer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 2007.

Niftrik, J.G. van. *Gedenkboek Wilhelminasluis te Zaandam*. Zaandam: 1903.

Roggeveen, P.. *Tussen Kant en Wal, Bruggen en Veren over de Zaan, Toen en Nu*. Wormer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 2006.

Zaangemaal, Het. Edam: Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en Westfriesland, 1967.

GAZ Gemeentearchief Zaanstad

Bijlage

De volgende monumenten bevinden zich in het beschreven gebied:

- Sluis, gedenksteden, accijns- en sluiswachtershuisje, Westkade
Categorie: sluis + gedenksteen
Object: twee natuurstenen bekroningen 'Grote Sluis' afkomstig van de sluis van het Hoogheemraadschap van de Hondsbossche en Duinen tot Petten
Status: rijksmonument
Datering: 1724
Rijksnummer: 40040
Beschrijving: Redengevende Omschrijving (Rijksdienst voor de Monumentenzorg):

Twee van de voormalige sluis van het Hoogheemraadschap van de Hondsbossche en Duinen tot Petten afkomstige natuurstenen bekroningen; met de wapens van het Hoogheemraadschap, zijn dijkgraaf en bestuurders en een op een dolfijn gezeten knaapje, dat een schelp als hoorn gebruikt. Vervaardigd door Jacob van der Beek, 1724.

Overige informatie:

twee natuurstenen bekroningen 'Grote Sluis': wapenstenen met wapens Hoogheemraadschap en een op een dolfijn gezeten knaapje dat een schelp als hoorn gebruikt

Cultuurhistorische Waardenkaart (2003):
Architect: Jacob van der Beek

- Oostzijderkerk, Zuiddijk 1
Categorie: kerk + orgel + Noorder IJ- en Zeedijk
Object: Ned. Hervormde 'Oostzijderkerk', incl. tweeklaviersorgel
Status: rijksmonument
Datering: 1685; 1850 (toren); 1863 (orgel); 2004 (restauratie toren)
Rijksnummer: 40087
Voormalige functie: kerk + orgel
Huidige functie: kerk + orgel
Beschrijving: Redengevende Omschrijving (Rijksdienst voor de Monumentenzorg):
Ned. Herv. Kerk. Ned. Herv. Kerk. Tweebeukig, herhaaldelijk gewijzigd gebouw, 1685, XVIII en 1850. Toren tegen het midden van de noordbeuk, 1850. Tegen de zuidbeuk een aanbouw, XIX, met een herbezigde gebeeldhouwde omlijsting van een ovaal venstertje, XVII. Zerkenvloer. Gebrand- schilderde glazen, 1685-1701. Preekstoel, herenbank, koperen lezenaar, acht koperen lichtkronen, zeven koperen wandarmen, XVII. Twee rouwkassen, 1718 en 1719. Wandbord, XIXa, met ligging der graven. Luidklok, 1700. Tweeklaviers orgel, in 1863 gemaakt door P. Flaes.

Piet Kleij (2001):
Het is mogelijk dat in de Oostzijderkerk nog middeleeuwse muurresten verborgen zijn. Deze kerk brandde in 1576 door onvoorzichtigheid van de Nederlandse troepen af. Bij de herbouw in 1592 is gebruik gemaakt van oud muurwerk. Door de grondige verbouwing in de 19e eeuw is hier echter niets meer van terug te vinden. Toch kan het zijn dat achter een aanbouw of een gestuukte wand nog middeleeuwse resten verborgen liggen. Wanneer de kerk ooit verbouwd of gerestaureerd wordt, is er misschien gelegenheid om te kijken of de Oostzijderkerk inderdaad het oudste gebouw van de Zaanstreek is.

Zaanstreek - Architectuur en stedenbouw 1850-1940, MIP-boek - Piet Kleij (2003):

Religieuze gebouwen:
Tot 1795 was de Hervormde Kerk, de officiële kerk in Holland, de enige die van buiten herkenbare kerkgebouwen mocht oprichten. Na de Bataafse Revolutie veranderde dit en mochten de andere kerkgenootschappen hun schuilkerken vervangen door duidelijk herkenbare kerkgebouwen.
Door slechte economische toestand werden in de Zaanstreek in de eerste helft van de 19e eeuw

echter weinig nieuwe kerken gebouwd. Nieuwbouw vond alleen plaats wanneer grote middeleeuwse kerken, die duur waren in onderhoud, werden afgebroken. Dit was het geval in Wormer en Jisp. Bij deze nieuwbouw werden vaak onderdelen van de gesloopte kerken gebruikt. Pas na 1850, met het aantrekken van de economie en de daarmee gepaard gaande bevolkingsgroei, veranderde de situatie. Dit resulteerde vooral in het laatste kwart van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw in een ware bouw golf van kerken. Voor de katholieken was daarnaast het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 een krachtige stimulans voor de kerkbouw.

De spreiding van de verschillende religieuze groeperingen over de Zaanstreek was niet gelijkmatig. De doopsgezinden waren sterk vertegenwoordigd in de dorpen langs de Zaan en Westzaan. Het katholieke volksdeel was vooral geconcentreerd in Wormer, Assendelft en de buurtschap 't Kalf in het noordoosten van Zaandam. In Oostzaan woonden veel Hervormden zodat dit dorp de bijnaam 'Genève' kreeg. Vanuit het Oostzeegebied vestigden veel lutherse immigranten zich in Zaandam. De joodse gemeenschap, die vóór 1800 zeer klein was, nam in de 19e eeuw zodanig in aantal toe zodat in Zaandam een synagoge kon worden gebouwd.

Architect: P. Flaes & Brünjes, Amsterdam (orgel)

- Voormalig raadhuis, Burcht 10-16

Categorie: raadhuis + Noorder IJ- en Zeedijk

Object: voorm. raadhuis Zaandam

Status: rijksmonument (09-05-1973)

Datering: 1846-'47

Rijksnummer: 40079

Voormalige functie: raadhuis Zaandam

Huidige functie: minitheater 'de Burcht', kantoren en 4 woningen

Beschrijving: Redengevende Omschrijving (Rijksdienst voor de Monumentenzorg): Raadhuis, neoclassicistisch gebouw met koepeltorentje, ranken en meanderfriezen en een gevelsteen met het wapen van Zaandam. 1846-'47 naar ontwerp van W.A.Scholten.

Architect: W.A. Scholten

- Voormalige Vrijmetselaarsloge Anna Paulowna, Dam 2

Categorie: loge + Noorder IJ- en Zeedijk

Object: voorm. vrijmetselaarsloge 'Anna Paulowna'

Status: rijksmonument (03-07-2001) (voorheen gemeentelijk monument, 09-04-1987)

Datering: 1858

Rijksnummer: 518061

Voormalige functie: vrijmetselaarsloge 'Anna Paulowna'

Huidige functie: restaurant en grandcafé

Beschrijving: Met de kopse zijde aan de noordzijde van de Dam en met de lange zijde aan de westzijde van het trapsgewijs oplopende sluisencomplex gesitueerde voormalige VRIJMETSELAARSLOGE genaamd "Anna Paulowna", gebouwd in 1858 naar ontwerp van L.J.Immink in de stijl van het neo-classicisme.

Omschrijving

Op rechthoekig grondplan gebouwde voormalige vrijmetselaarsloge, bestaande uit gedeeltelijk souterrain, twee bouwlagen en kap. De kap is een schilddak met flauwe dakhelling, Philibertsantennes en zwarte Hollandse pannen. De nok wordt doorbroken door drie vierkante rookkanalen met windkappen.

Het muurwerk van de lijstgevels wordt geleed door blokpilasters op de hoeken en in de lange oostgevel door plint, cordonlijsten, architraaf en door verbindende banden boven de toogvensters op de parterre en bij de boogvensters op de verdieping. Genoemde onderdelen zijn alle uitgevoerd in natuursteen. De houten kroonlijst wordt gedragen door houten consoles die het fries verticaal geleiden. Het muurwerk bevat toog- en boogvensters, alle voorzien van achtruits ramen met brede middenstijl. De zuidelijke kopgevel gevel is gepleisterd, de overige gevels zijn gemetseld in rode baksteen. Het souterrain, gesitueerd aan de noordzijde en een deel van de oostzijde, heeft muurwerk in hardsteen waarin vierkante vensteropeningen zijn uitgespaard.

De lange gevel (O) is een a-symmetrische gevel ter breedte van acht vensterassen. Pilasters delen

deze gevel in vier traveeën van ongelijke grootte. De parterre heeft per as een getoogd venster, de verdieping per as een gebogen venster. De zuidelijke kopgevel telt drie vensterassen, op de parterre voorzien van toogvensters en op de verdieping van boogvensters. De meest linkse vensteras heeft een paneeldeur. De vensterindeling is gelijk aan de lange oostgevel. De noordelijke kopgevel telt drie vensterassen, op de parterre met toogvensters en op de verdieping met boogvensters. Het noordelijk dakschild heeft een platgedekte dakkapel met twee vierruits ramen. De lange blinde westgevel wordt door bebouwing aan het zicht onttrokken.

Waardering

De voormalige vrijmetselaarsloge "Anna Paulowna" is van algemeen belang wegens cultuur- en architectuurhistorische waarde als goed ontworpen en gaaf bewaard gebleven voorbeeld van een vrijmetselaarsloge uit het derde kwart van de 19de eeuw, opgetrokken in voorname neo-classicistische architectuur. Het pand heeft situationele waarde door de prominente stedenbouwkundige situering naast het sluisencomplex in Zaandam.

Redengevende omschrijving Gemeente Zaanstad:

Kadastrale aanduiding: Kad. gem. Zaandam, sectie K, nummer 1469.

Kadastrale tenaamstelling: terrein: gemeente Zaanstad

Beschrijving van het monument: Voormalig loge-gebouw van de vrijmetselaarsloge "Anna Paulowna", gebouwd in 1858 in neo-classicistische stijl, architect onbekend. Vanaf 1876 in gebruik als café (café Suisse), sinds 1922 kantoorgebouw voor de gemeente Zaandam, later gemeente Zaanstad. Het gebouw heeft een souterrain met daarboven 2 verdiepingen en een zolder. De dakconstructie bestaat uit Philibert-spanten, de dakbedekking uit Oudhollandse blauwe pannen. In hoofdvorm heeft het gebouw een rechthoekig grondvlak van ± 11 x 29 M. De gevels, oost- en westgevel, zijn opgetrokken in baksteen, staand verband en worden afgedekt door geprofileerde natuurstenen lijst met daarboven een geschilderde kroonlijst. Het basement is aan de buitenzijde bekleed met gefrijnde hardsteen. De voorgevel, zuidgevel, is afgewerkt in pleisterwerk. In 1914 zijn in de oostgevel een 2-tal lichtvensters geplaatst. De gevelindeling is afgeleid van het uit de bouwtijd daterende neo-classicisme, toogvenster op de begane grond, rondboogvensters op de verdieping, beide afgezet door een gefrijnde hardstenen band. In de zuid- en oostgevel is tussen de begane grond en de verdieping een geprofileerde hardstenen band aangebracht. De vier hoeken van het gebouw zijn afgewerkt met natuurstenen hoekpilasters. Het gebouw is gesitueerd tegen het dijklichaam, grenzend aan het sluisencomplex. De schilder Claude Monet heeft dit gebouw op verschillende door hem geschilderde havengezichten weergegeven.

Redengevende omschrijving van het monument: Het voormalige loge-gebouw is van architectuurhistorische waarde: omwille van de gave hoofdvorm, de architectonische waarde en de gebruikte materialen.

Tot het hierboven vermelde monument behoort al hetgeen door bestemming of anderszins rechtens onroerend is.

Architect: L.J. Immink (1822, Den-Haag-1869, Zaandam)

- Voormalig raadhuis en voormalige predikantenwoning, Zuiderkerkstraat 1 en 3

Categorie: woonhuis + raadhuis

Object: twee bakstenen woonhuizen; o.a. voorm. predikantenwoning en voorm. raadhuis Oostzaandam

Status: rijksmonument

Datering: 1675-1700

Rijksnummer: 40090

Voormalige functie: woonhuizen (o.a. predikantenwoning en raadhuis Oostzaandam)

Huidige functie: twee woonhuizen

Beschrijving: Redengevende Omschrijving (Rijksdienst voor de Monumentenzorg): Twee langwerpige bakstenen huizen met zadeldak, in elkaars verlengde gelegen; beide met ingang en bovenlicht in pilasteromlijsting. Het rechterhuis -een voormalige predikantenwoning- bezit boven de ingang een gevelsteen met het wapen van Oostzaandam, XVIIId.

Michiel Enderman (1999):

Beschrijving:

Versteend gepleisterd huis uit twee delen, één van vijf balkvakken en één van drie, beiden van twee lagen met een zadeldak in elkaars verlengde. Het eerste huis staat op de hoek Klauwershoek en Zuiderkerkstraat, met de kop naar de Klauwershoek. Het belendende pand aan de Klauwershoek is even diep en bijna even hoog, waardoor er alleen een woningscheidende wand is tussen de twee delen en geen gevel. Het korte deel is de enige met een achtergevel. Op de begane grond is een uitbouw op het achterterrein, dat direct achter het belendende pand aan de Klauwershoek langs loopt. Hierdoor is het enig zichtbare achtergeveldeel vanaf de eerste verdieping.

Het voorhuis heeft in de kopgevel (aan de Klauwershoek, noord gevel) een 19e eeuwse winkelpui. Iets links uit het midden zit de winkel deur met bovenlicht, met aan weerskanten een grote etalageruit. De hoek heeft een getimmerde halfronde hoek, als een gebogen overhoeks venster. Om de hoek zit nog een smalle etalageruit. Naast de ruiten en de deur zijn pilasters aangebracht en bovenlangs loopt een kroonlijst die de gehele winkelpui, ook om de hoek, verbindt. De plint onder de etalageruiten is van hardsteen en door de frijnslag oogt het als panelen, zoals die normaal bij de houten puien wordt toegepast.

Op de eerste verdieping is een klein zesruit venster, bijna tegen het buurpand. De zolder heeft een hijsdeur met hijsaak. De gevel is glad gepleisterd boven de winkelpui. Diverse gevelankers zijn te zien.

De zijgevel (west) van het voorhuis heeft naast de winkelpui een groot zesruit schuifvenster. Verder naar rechts zitten nog twee zesruit schuifvensters, maar deze zijn kleiner en zitten lager in de gevel. Op de verdieping zitten boven de winkelpui en het grote zesruit schuifvenster twee vierruit draaivenster. Midden boven de twee kleinere vensters zit een zelfde vierruit draaivenster. De ramen op de verdieping zitten allen op gelijke hoogte. Alle ramen zijn voorzien van zonnerakken.

De gevel is gepleisterd en bewerkt als ware het natuursteen blokken. De goot is uitgevoerd als een eenvoudige kroonlijst. In het dakvlak zit boven het tweede raam van links /de kop een dakkapel met timpaan. Aan de achterkant zit op ongeveer dezelfde hoogte een eenvoudige dakkapel.

Het achterhuis, mogelijk van oorsprong Zuiderkerkstraat 2, heeft als voorgevel de westgevel, aan de Zuiderkerkstraat. Deze is iets hoger dan het voorhuis, maar de plaatsingshoogte van de ramen is gelijk, zodat het beeld vloeiend doorloopt. Links zit een paneeldeur met raam en gietijzeren rooster. Het bovenlicht is voorzien van een levensboom. Rechts naast de deur is een T-venster. Op de verdieping zit in het midden een vierruit draaivenster, gelijk aan die van het voorhuis.

De gevel is ook hier gepleisterd met natuursteen motief, maar met een kleine dilatatie aangebracht. Boven de ramen is een strek in het pleisterwerk gekrast. De ramen hebben hier geen zonnerakken. Ook hier is een eenvoudige kroonlijst als goot. Het dakvlak is aan de straat gesloten.

De achtergevel (oost) is door een houten aanbouw op de begane grond alleen de verdieping en de kap te zien. De gevelafwerking is uitgevoerd in rabat. Hierin is een tuindeur naar het dakterras op de aanbouw aangebracht. Daarnaast is een eenvoudig raam geplaatst.

De goot is een eenvoudige bakgoot. Boven de deur is in het dakvlak een eenvoudige dakkapel met kroonlijst geplaatst.

Interieur:

Michiel Enderman (1999): Het hele interieur is aangepast aan de huidige functie: apotheek. Alleen de details van de constructie zijn gespaard gebleven. Zo zijn in het huis aan de westkant zwanenhals korbelen met sleutelstukken te zien. Aan de achterkan

- Winkel-woonhuis d'Soete-Inval, Klauwershoek 4

Categorie: woonhuis + winkel
Object: houten huis 'd'Soete Inval'
Status: gemeentelijk monument (25-11-2003)
Datering: 1600-25
Rijksnummer:
Voormalige functie: winkel-woonhuis 'd'Soete Inval'
Huidige functie: restaurant
Beschrijving: Het houten huis is van architectuurhistorische waarde als voorbeeld van houtbouw in de Zaanstreek, vanwege de hoge ouderdom, de materiaaltoepassing en detaillering en het vrijwel oorspronkelijk houtskelet. In stedenbouwkundig opzicht is het object van belang door de markante ligging in de hoek van de Klauwershoek, en speelt het in dit oudste deel van Zaandam een beeldbepalende rol in het straatbeeld.

Objectbeschrijving

Inleiding

Het houten winkelhuis, genaamd 'd'Soete Inval', is gelegen in de hoek van de Klauwershoek, in het oudste gedeelte van Zaandam. Het pand staat vrij van de belendende percelen, daarvan gescheiden door een osendrop: een smalle strook tussen twee huizen in die onbebouwd moest blijven om het hemelwater van het dak te laten druipen. Het huis is vermoedelijk begin 17de eeuw gebouwd.

Er was heel lang een bakkerij met de naam 'd'Soete Inval' in gevestigd. De ovens bevonden zich op het terrein ter linkerzijde van het pand. Begin deze eeuw kwam het in bezit van de loodgieter J.N. Jonker. De 'Zaanse Post' is er ook nog enige tijd gehuisvest geweest.

In 1953 werd er op zolder een bovenwoning ingebracht, waarbij het linkerdakvlak is vervangen. In 1971 is op het rechterdakvlak een dakkapel aangebracht. Het pand is in 1994 aan de voorzijde en de kap gerestaureerd.

Omschrijving

Het pand is gebouwd op een rechthoekig grondplan en bestaat uit één bouwlaag en een zolder onder een zadeldak, waarvan de noklijn noord-zuid loopt. Het dakvlak is gedekt met verbeterde Hollandse pannen; gesmoorde pannen voor het voorste deel van het dak en rode pannen op het achterste gedeelte. Een gemetselde schoorsteen staat in het rechterdakvlak.

De VOORGEVEL gaat deels schuil achter Klauwershoek 6, alleen het rechterdeel van de gevel is zichtbaar. De begane grond is nieuw opgetrokken in baksteen. Het metselwerk is uitgevoerd in kruisverband en het voegwerk is voorzien van een knipvoeg. In dit gevelvlak is een 9-ruits schuifvenster geplaatst. Rechts daarvan bevindt zich, in de afgeschuinde hoek, een overhoeks geplaatste deur met roedenverdeeld bovenlicht, dat is voorzien van glas-in-lood.

De geveltop is opgebouwd uit verticale delen, met daarin, rechts uit het midden, een vernieuwd 9-ruits schuifvenster.

De noordwest van het pand is alleen op de begane grond afgeschuind. Op de hoek, boven de deur, is een soort dakkapel geplaatst, zodat op de verdieping ook een 9-ruits schuifvenster kon worden aangebracht in de rechterzijgevel. De boeidelen die langs de voorgevel lopen, worden hier doorgezet als gootlijst. Op de geveltop staat een kurkentrekermakelaar.

Van de RECHTERZIJGEVEL is het voorste gedeelte gerestaureerd en voorzien van nieuw beschoot. Het achterste gedeelte bestaat uit zeer oud gekloofd schot dat als een getrapte en genaaide weeg is aangebracht, waarbij de delen gekeept zijn. In het dakvlak zijn twee kleine, vlakgedekte dakkapellen aangebracht.

De LINKERZIJGEVEL is vernieuwd en in het dakvlak is een forse dakopbouw aangebracht.

De ACHTERGEVEL is opgetrokken uit baksteen in kalkspecie. Op de begane grond zijn twee vergrote schuifvensters geplaatst. De geveltop is voorzien van verticaal geplaatst beschoot, afgesloten met een windveer en een kurkentrekermakelaar

Luuk Veneman (1995):

BESCHRIJVING:

Dit winkeltje, genaamd 'd'Soete Inval', staat in de hoek van de Klauwershoek in het

oudste gedeelte van Zaandam. Het pand staat vrij van de belendende percelen, daarvan gescheiden door een zogenaamde ozendrop. Het pand is één bouwlaag hoog en heeft een zadeldak. Er was heel lang een bakkerij met dezelfde naam ingevestigd. De ovens bevonden zich op het terrein links naast het pand. Begin deze eeuw is het in bezit gekomen van de loodgieter Jonker. Het heeft ook nog enige tijd dienst gedaan voor de 'Zaanse Post'. In 1994 is het pand aan de voorzijde en de kap gerestaureerd.

De voorgevel van het pand gaat deels schuil achter Klauwershoek nummer 6, alleen het rechter deel is zichtbaar. Dit is recent opnieuw opgetrokken uit handgevormde baksteen, er is een vernieuwd kozijn in geplaatst met een negenruits schuifvenster. Rechts hiervan bevindt zich de overhoeks geplaatste deur met een bovenlicht met roedeindeling. Van de rechter zijgevel is het voorste gedeelte gerestaureerd en voorzien van nieuw schot. Het achterste gedeelte bestaat uit zeer oud gekloofd schot dat als een getrapte en genaaide weeg is aangebracht waarbij de delen gekeept zijn. De top van de gevel is opgebouwd uit verticale delen met daarin rechts uit het midden weer een vernieuwd zesruits schuifvenster. Op de hoek is een soort dakkapel geplaatst zodat op de etage in de zijgevel ook nog een negenruits schuifvenster aangebracht kon worden. De boeidelen die langs de voorgevel lopen worden hier doorgezet als gootlijst.

De linker zijgevel van het pand is vernieuwd en het achterste deel wordt nog vervangen. Hier zijn ook de oude spanten van het houtskelet zichtbaar. De stijlen hiervan staan op bakstenen poeren die uit verschillende soorten steen opgemetseld zijn. De achtergevel van het pand is opgetrokken uit handvorm baksteen in kalkspecie. Op de begane grond zijn twee vergrote schuifvensters geplaatst. Het pand heeft een sporenkap die zeer sterk is geknikt. De sporen bestaan uit eenvoudig rondhout dat bij de recente restauratie is 'gespalkt'. Het oostelijk dakvlak is vervangen bij de verbouw van het pand in 1953 ten behoeve van een bovenwoning. In 1971 is op het westelijk dakvlak een dakkapel geplaatst. Het is dak is bedekt met verbeterde Hollandse pannen, gereduceerde pannen op het voorste gedeelte en rode pannen op het achterste gedeelte. Op beide geveltoppen staat een kurketrekermakelaar.

Op de begane grond is in het voorste gedeelte een winkeltje gevestigd. De inrichting hiervan is teruggebracht in oude staat maar niet origineel. Het achterste gedeelte was woonruimte en wordt verbouwd. Hierin bevindt zich tegen de westgevel de resten van een stookplaats. Deze heeft een brede bakstenen achterwand en voet en steunde tegen een raveling die twee vloerbalken opving. Op de etage is een appartement gecreëerd.

MOTIVATIE:

Het zeer oude pand bevindt zich in een erg oude hoek van het oudste deel van Zaandam. Bij de recente restauratie zijn een aantal onderdelen aangepast aan de eisen die aan het gebouw worden gesteld. Zo is er thermopane toegepast in de schuifvensters. Een groot deel van het houtskelet is nog in originele staat aanwezig evenals een deel van de kapconstructie. Ook de voor en zijgevel hebben een hoge ouderdom. Van het interieur zijn geen originele delen bewaard gebleven. Het is met name de hoge ouderdom van het bouwvolume en houtskelet en de plaats in de zeer oude omgeving die het karakteristieke pand beschermenswaardig maken. In het INTERIEUR zijn geen originele delen meer aanwezig op de spanten van het houtskelet na. De stijlen van het houtskelet staan op bakstenen poeren die uit verschillende soorten stenen zijn opgetrokken. Het pand heeft een sporenkap die zeer sterk geknikt is. De sporen bestaan uit eenvoudig rondhout dat bij de restauratie is 'gespalkt'.

Interieur:

Luuk Veneman (1995):

In het interieur zijn geen originele delen meer aanwezig op de spanten van het houtskelet na.

- Voormalige sluismeesterswoning Wilhelminasluis, Wilhelminastraat 6

Categorie:	sluis + woonhuis
Object:	voorm. sluismeesterswoning Wilhelminasluis
Status:	gemeentelijk monument (26-11-2003)
Datering:	1903
Rijksnummer:	
Voormalige functie:	sluismeesterswoning Wilhelminasluis
Huidige functie:	woonhuis
Beschrijving:	De sluismeesterwoning is van belang als voorbeeld van een traditioneel gebouwd woonhuis, waarvan het oorspronkelijke karakter goed bewaard is gebleven in hoofdvorm, gevelindelingen, materiaalgebruik en detaillering. Stedenbouwkundig is het huis van belang door de ligging op de hoek van de Wilhelminastraat en de Oostkade en speelt daar, samen met de belending Oostkade 26-32, in belangrijke mate een beeldbepalende rol. Beide gebouwen vormen de enige oude bebouwing aan de Oostkade. In cultuurhistorisch opzicht is het object als sluismeesterwoning bij de Wilhelminasluis van belang als element in de lokale geschiedenis van Zaandam.

Objectbeschrijving

Inleiding

De sluismeesterwoning is gelegen op de hoek van de Wilhelminastraat en de Oostkade. De linkerzijgevel is gericht naar de Oostkade. Ter rechterzijde van het pand loopt een steeg die is afgesloten met een poort, waarboven het jaartal 1903 is aangebracht.

Dit was het woonhuis van sluismeester Dil, die oorspronkelijk aan de overzijde van het water, aan de Hogedam, woonde. Vanwege de bouw van de Wilhelminasluis moest de sluismeester verhuizen. De oude woning werd afgebroken en op de huidige locatie werd het nieuwe huis gebouwd; een exacte kopie van zijn vorige woning, maar dan in spiegelbeeld. Oude foto's laten zien dat de voordeur naar rechts is verplaatst. Bij de bouw werden diverse materialen en ornamenten hergebruikt, zoals bijvoorbeeld de geveltopbekroning. Het huis werd gelijktijdig opgeleverd met de Wilhelminasluis: 24 oktober 1903.

Omschrijving

De sluismeesterwoning is gebouwd op een rechthoekig grondplan van 12 bij 5,75 meter, waarvan de lange zijde evenwijdig loopt aan de Oostkade. Het pand telt twee bouwlagen en een zolder onder een zadeldak, dat is gedekt met gesmoorde oud-Hollandse pannen.

De gevels zijn opgetrokken in grauwe baksteen. Het metselwerk is uitgevoerd in kruisverband. Het voegwerk is voorzien van een knipvoeg. Natuursteen is ter decoratie toegepast in horizontale banden ter hoogte van de boven-, wissel- en onderdorpels van de vensters, als sluit- en aanzetstenen van de ontlastingsbogen en als cordonlijst. Langs de voorgevel loopt een natuurstenen plint. De lage, bakstenen plint langs de linkerzijgevel wordt afgesloten met een rollaag.

De VOORGEVEL bevat op de begane grond rechts een deur met bovenlicht. Oorspronkelijke had het bovenlicht een 3-ruits roedenverdeling. Links daarvan zijn twee schuifvensters geplaatst onder een hanekam. De vensters hebben een natuurstenen lekdorpel. De verdiepingen worden gemarkeerd door een natuurstenen cordonlijst, waarop op de verdieping twee schuifvensters zijn geplaatst, onder een segmentboogvormige ontlastingsboog. Op de zolderverdieping is boven de cordonlijst een dubbel, openslaand venster aangebracht onder een rondboogvormige ontlastingsboog, waarvan het boogveld is gevuld met tegeltjes in twee kleuren. De geveltop is uitgevoerd als trapgevel. De trappen worden afgedekt met natuurstenen dekplaten. De uitgemetselde toppinakel wordt bekroond door een in natuursteen uitgevoerde decoratie in de vorm van

een kroon. De geveltop wordt gesierd met smeedijzeren muurankers. Ter rechterzijde van het pand loopt een steeg. Achter in de steeg was een stilletje. Deze steeg wordt afgesloten met een stukje muur, waarin een houten deur is geplaatst. Boven de deur is onder een ezelsrug een stuk natuursteen ingemetseld met daarin het jaartal 1903.

De RECHTERZIJGEVEL bevat onder het maaiveld de entree tot de kelder. Links daarvan is een breed venster dichtgemetseld. Geheel rechts bevindt zich een tweede deur. Op de begane grond is rechts in het gevelvlak een schuifvenster geplaatst onder een strek, en een klein w.c.-raampje. Op de verdieping bevindt zich een overeenkomstig schuifvenster, maar iets kleiner van afmeting. Beide vensters hebben een bakstenen lekdorpel. Op begane grond niveau is ooit iets tegen de gevel geplaatst geweest, mogelijk een overkapping. Sporen daarvan zijn zichtbaar in de verkleuring van de baksteen en ingehakte gaten in het metselwerk.

In de LINKERZIJGEVEL bevindt zich rechts in het gevelvlak, zowel op de begane grond als de verdieping, een schuifvenster. Links in de gevel is, eveneens zowel op de begane grond als de verdieping, een groot driedelig schuifvenster geplaatst. De vensters op de begane grond zijn geplaatst onder een strek, op de verdieping onder een segmentboogvormige ontlastingsboog. De vensters hebben een natuurstenen lekdorpel.

De ACHTERGEVEL bevat zowel op de begane grond als de verdieping een driedelig schuifvenster, dat rechts uit het midden is geplaatst, op de begane grond onder een strek, op de verdieping onder een segmentboogvormige ontlastingsboog, en voorzien van een natuurstenen lekdorpel. De geveltop is uitgevoerd als tuitgevel en bevat een dubbel openslaand venster onder een rondboogvormige ontlastingsboog met betegeld boogveld.

Luuk Veneman (1995):

BESCHRIJVING:

Dit in 1903 gebouwde pand ligt op de hoek van de Wilhelminastraat en de Oostkade. De zijgevel ligt langs de laatstgenoemde kade. Achter het pand bevindt zich het oude hoofdkantoor van de GEB. Aan beide zijden van deze gebouwen uit het begin van deze eeuw is nieuwbouw geplaatst. Vanaf de Wilhelminabrug is het de eerste bebouwing van de straatwand tegenover de Burcht. Het pand heeft een rechthoekige plattegrond van ongeveer 12 meter lengte en 5,75 meter breed, en is twee bouwlagen plus een zadeldak hoog. De gevels zijn opgetrokken uit grauwe handvorm baksteen in liggend kruisverband met speklagen en decoratieve elementen in strekken van zandsteen.

In de trapgevel aan de voorzijde zijn op de begane grond links twee schuiframen gesitueerd met een hanekamstrek en rechts daarvan een voordeur met een driedelig bovenlicht. Rechts tegen de gevel is in een apart stukje muur een houten deur geplaatst die toegang geeft tot een steeg langs het pand. Achterin de steeg was een stilletje. Boven deze deur is onder een ezelsrug een stuk natuursteen ingemetseld met daarin het jaartal 1903. Dit is ook het jaar waarin de Wilhelminasluis werd geopend. Op de eerste etage bevinden zich twee schuifvensters onder een gebogen strek en in de top van de voorgevel een stolpraam onder een boogstrek. Hierboven bevindt zich een baksteen liseen waarop een in natuursteen uitgevoerde decoratie in de vorm van een kroon is geplaatst. In de top zijn smeedijzeren muurankers zichtbaar.

In de linker zijgevel langs de Oostkade bevinden zich boven elkaar twee grote driedelige schuifvensters met bovenlichten. In de achtergevel bevindt zich op de begane grond en de eerste etage een driedelig schuifvenster dat rechts uit het midden in de gevel is geplaatst. Hierboven bevindt zich een tuitgevel met daarin een stolpvenster onder een betegeld boogveld.

MOTIVATIE:

Het pand is architectonisch niet erg bijzonder, het interieur is vrijwel volledig gewijzigd en het exterieur is geen architectonisch hoogstandje. Het pand vormt met het voormalige GEB gebouw aan de Oostkade de enige oudere bebouwing in de twee wanden van het bouwblok. Vanaf de Wilhelminabrug zijn deze twee panden als zodanig duidelijk herkenbaar. Bescherming van

dit pand via de gemeentelijke monumentenverordening is alleen zinvol indien ook het GEB gebouw beschermd wordt.

Interieur:

Redengevende omschrijving gemeente Zaanstad (15 juli 2003):

De indeling van het INTERIEUR op de begane grond en de eerste verdieping is gewijzigd. Er zijn zachtboard plafonds aangebracht. Achter in de gang bevindt zich nog een sobere, maar originele, houten trap naar de verdieping. Er bevindt zich een kelder onder het gehele pand. In de keuken, achterin op de begane grond, zit alleen nog een schouw. Op de zolder is de kap beschoten en voor een groot deel afgetimmerd.

Luuk Veneman (1995):

De indeling van het interieur op de begane grond en de eerste etage is gewijzigd, er zijn zachtboard plafonds aangebracht. Achter in de gang bevindt zich nog een sobere maar originele houten trap naar de etage. Er is een kelder onder het gehele pand. In de voormalige keuken achterin op de begane grond zit alleen nog een schouw. Op de zolder is de kap beschoten en voor een groot deel afgetimmerd.

- Voormalig kantoor electriciteitswerken, Oostkade 26-32
 - Categorie: kantoor
 - Object: voorm. kantoor Gemeentelijke Electriciteits Werken
 - Status: gemeentelijk monument (25-11-2003)
 - Datering: 1915-17
 - Rijksnummer:
 - Voormalige functie: kantoor Gemeentelijke Electriciteits Werken
 - Huidige functie: appartementencomplex (zeven woningen)
 - Beschrijving: Redengevende omschrijving gemeente Zaanstad (4 juni 2002):

Het voormalige kantoor van de Gemeentelijke Electriciteits Werken is van architectuurhistorische waarde als voorbeeld van een gebouw dat gezien de functie, in de ogen van het gemeentebestuur, een representatieve uitstraling moest krijgen. De voorgevel van het GEW-kantoor is bijzonder vanwege de rijke decoratieve elementen, deels ontleend aan de neo-Hollandse renaissance. In stedenbouwkundig opzicht is het object van belang door de ligging aan de Oostkade, bij de Wilhelminasluis, en speelt daar samen met de belending Wilhelminastraat 6 in belangrijke mate een beeldbepalende rol. Beide gebouwen vormen de enige oude bebouwing aan de Oostkade. In cultuurhistorisch opzicht is het object als kantoor voor de het jaar daarvoor, in 1914, opgerichte Gemeentelijke Electriciteits Werken van belang als element in de lokale geschiedenis van Zaandam. Door de verschillende gedenksteden met teksten die verwijzen naar de GEW blijft de oorspronkelijke functie duidelijk afleesbaar.

Objectbeschrijving

Inleiding

Het voormalige kantoorgebouw voor de Gemeentelijke Electriciteits Werken is gelegen aan de oostzijde van de Oostkade. Tegen de linkerzijgevel is nieuwbouw geplaatst en ter rechterzijde staat, gescheiden door een kleine binnenplaats, de voormalige sluismeesterwoning Wilhelminastraat 6.

De Gemeentelijke Electriciteitswerken (GEW), waarvan de naam in 1939 werd veranderd in Gemeentelijke Electriciteitsbedrijf (GEB), was in 1914 opgericht. In de raadsvergadering van 22 april 1915 werd besloten tot de bouw van een kantoor en magazijngebouw. Op 18 juni vond de aanbesteding plaats. Het werk werd gegund aan de aannemer Jb. Van Sante uit Zaandam. De eerste paal werd geslagen op 19 juli 1915, en in 1917 werd het gebouw opgeleverd. Achter het kantoor stond het transformatorgebouw.

In 1924 en 1954 is er intern verbouwd. Sinds 1953 was het pand in gebruik als gemeentelijk girokantoor. Het is nu verbouwd tot een appartementencomplex. Van het voormalig kantoor is eigenlijk alleen de rijk gedecoreerde voorgevel en het trappenhuis nog over. Het interieur en de zijgevels zijn ingrijpend gewijzigd.

Omschrijving

Het kantoor is gebouwd op een trapeziumvormige plattegrond met twee hoeken van 90° aan de straatzijde. Het telt drie bouwlagen en een zolder onder een zadeldak, waarvan de nok evenwijdig aan de Oostkade loopt, en met een aankapping aan de voorzijde. Het dakvlak is gedekt met leien.

De gevels zijn opgetrokken in baksteen. Het metselwerk is uitgevoerd in baksteen. Het voegwerk is voorzien van een knipvoeg. De voorgevel is rijk gedecoreerd, met veel natuurstenen elementen; langs de gootlijst, in de topgevel, tussen de vensters en in lateien. Er is zandsteen voor de decoratieve en hardsteen voor de dragende elementen gebruikt. Langs de voorgevel loopt een gebouchardeerde plint.

De VOORGEVEL is verticaal geled in drie traveeën en symmetrisch ingedeeld. De middentravee, met geveltop, wordt geflankeerd door een travee met lijstgevel.

De middentravee bevatte oorspronkelijk op de begane grond een dubbele deur, die volgens de originele bouwtekening toegang gaf tot het magazijn. Deze deur is nu vervangen door een driedelig venster op een gemetselde borstwering. Ter

weerszijden hiervan bevindt zich een smal venster. Over alle drie deze gevelopeningen loopt een natuurstenen latei, waarboven zich een driedelig en twee enkele bovenlichten bevinden. Oorspronkelijk waren deze bovenlichten voorzien van een roedenverdeling. Boven deze vensters is een gedenksteen aangebracht met daarop de tekst: 'GEBOUWD ONDER HET BESTUUR DER GEMEENTE ZAANDAM' en de namen van de burgemeester, wethouders en de gemeentesecretaris. Erboven, op de eerste verdieping, bevinden zich twee stolpramen met elk een 16-ruits bovenlicht. Ter weerszijden van het venster hing oorspronkelijk een metalen lamp. De linkerlamp is nog origineel, de rechter is verdwenen. Op de muurdam tussen de vensters en direct ernaast beginnen, ter hoogte van de tussendorpel, drie uitkragende natuurstenen consoles, die het balkon van de tweede verdieping dragen. Op dit balkon, waarvan het hekwerk is vernieuwd, openen twee paar balkondeuren met glaspaneel, waarboven een 12-ruits bovenlicht is aangebracht. De middentravee doorbreekt de dakrand met een geveltopy waarin drie smalle vensters zijn geplaatst. Deze vensters waren oorspronkelijk voorzien van een 8-ruits roedenverdeling. Onder deze vensters is een gedecoreerde gevelsteen aangebracht. De geveltopy wordt afgesloten door een natuurstenen vrouwenfiguur, met oorspronkelijk iets van een toorts in haar hand, en twee liggende leeuwenfiguren op de hoeken. De linker- en rechtertravee zijn nagenoeg identiek en bevatten op de begane grond twee dubbele vensters met een gedeeld bovenlicht, dat oorspronkelijk was voorzien van een 8-ruits roedenverdeling. In de rechtertravee zit in plaats van het rechtervenster een deur; de voormalige ingang tot het GEW-kantoor. Deze biedt nu toegang tot de hal van het appartementencomplex. Op de eerste verdieping bevinden zich in beide traveeën twee stolpramen met 16-ruits bovenlicht, identiek aan de vensters in de middentravee. De tweede verdieping bevat in beide traveeën twee overeenkomstige stolpramen, maar iets kleiner van afmeting, met een 12-ruits bovenlicht. Tussen de begane grond en de verdieping is in twee natuurstenen platen het bouwjaar weergegeven: 'ANNO' '1915', geflankeerd door diverse gemeentewapens. Tussen de eerste en de tweede verdieping is de tekst 'GEMEENTELIJKE ELECTRICITEITSWERKEN' in natuursteen aangebracht. De beide traveeën worden afgesloten met een natuurstenen balustrade rustend op consoles, met op de hoeken een zittende leeuwenfiguur. Alle vensters in de voorgevel zijn geplaatst onder een gedecoreerde, natuurstenen latei. In het dakvlak bevindt zich ter weerszijden van de topgevel een kleine dakkapel, waarvan het venster oorspronkelijk een 9-ruits verdeling had. De LINKERZIJGEVEL wordt aan het zicht onttrokken door de belendende nieuwbouw. De ACHTERGEVEL van het pand is de oude zijgevel van het inmiddels gesloopte transformatorhuis, dat erachter stond. Ten behoeven van de appartementen zijn daar nu brandtrappen aangebracht. In de RECHTERZIJGEVEL bevindt zich zowel op de eerste als de tweede verdieping een klein venster onder een natuurstenen latei. Het venster op de eerste verdieping is voorzien van een 16-ruits roedenverdeling. De derde verdieping bevat twee kleine vensters waar de schoorsteen tussendoor loopt. De geveltopy wordt afgesloten met natuurstenen dekplaten.

Luuk Veneman (1995):

BESCHRIJVING:

Het pand is in 1915 aanbesteed en in 1917 opgeleverd voor de gemeentelijke electriciteitswerken. Het hoogspanningsstation lag achter het kantoor. In 1924 en 1954 is het intern verbouwd, terwijl het sinds 1953 in gebruik was als gemeentelijk girokantoor. Enkele jaren geleden is het veranderd in een appartementencomplex. Dit kantoor staat in de rooilijn van de Oostkade langs de Wilhelminasluisen. Tegen de linker gevel is nieuwbouw geplaatst en rechts van het pand staat, gescheiden door een smal plaatsje, de vroegere sluiswachterswoning Wilhelminastraat 6. Het gebouw heeft een trapeziumvormige plattegrond met twee hoeken van 90° aan de straatzijde. Het pand heeft drie bouwlagen en een zadeldak met een aankapping aan de voorzijde. De kap is gedekt met leien. De gevels zijn opgetrokken uit rode baksteen gedecoreerd met veel natuursteen elementen, langs de gootlijst, in de topgevel, tussen de vensters en in lateien.

Het gebouw staat op een gebouchardeerde plint. Er is zandsteen voor decoratieve- en hardsteen voor dragende elementen gebruikt. Aan de voorgevel bevinden zich nog twee originele lampen.

Het middendeel van de voorgevel, met geveltop, wordt geflankeerd door twee delen met een lijstgevel. In het middelste gedeelte heeft op de begane grond een dubbele deur gezeten die volgens de bouwtekening toegang gaf tot het magazijn. Deze deur is nu vervangen door een driedelig venster op een gemetselde borstwering. Links en rechts hiervan bevindt zich een smal venster. Over alledrie deze gevelopeningen loopt een natuurstenen latei waarboven zich een driedelig en twee enkele bovenlichten bevinden. Boven deze ramen is een gedenksteen aangebracht met daarop de tekst "Gesticht onder bestuur van de gemeente Zaandam" en de namen van burgemeester en wethouders. Op de etage hierboven bevinden zich twee stolpramen met elk een 16-ruits bovenlicht. Op de muurdam tussen de vensters en direct ernaast beginnen drie uitkragende natuursteen consoles die het balkon op de tweede etage dragen. Dit heeft een vernieuwd balkonhek. Op dit balkon komen twee paar balkondeuren uit waarboven weer een 12-ruits bovenlicht is aangebracht. Tussen deze deuren en de geveltop met drie vensters met een natuurstenen latei is weer een gedecoreerde gevelsteen gesitueerd. De geveltop wordt afgeloten door een natuurstenen vrouwenbeeld en twee liggende leeuwenfiguren op de hoeken. De beide flankerende geveldelen hebben op de begane grond twee dubbele vensters met een gedeeld bovenlicht. In de rechter travee zit in plaats van het rechter venster de voormalige ingang van het bureau. Deze biedt nu toegang tot de hal van de appartementen. Op de eerste etage bevinden zich in elke vleugel twee identieke vensters aan die in het middelste gedeelte en op de tweede etage hebben deze vensters een 12-ruits bovenlicht. Tussen de eerste en tweede etage is de tekst "Gemeentelijke Electriciteits Werken" in natuursteen aangebracht. Deze geveldelen worden afgesloten door een natuurstenen balustrade. In het dakvlak bevindt zich links en rechts een kleine dakkapel. Tegen de linker gevel staat de genoemde nieuwbouw. In de rechter zijgevel bevindt zich op de eerste en tweede etage een klein venster met een natuurstenen latei. De derde etage is voorzien van twee kleine vensters waar de schoorsteen tussendoor loopt. De topgevels worden afgesloten met natuurstenen dekplaten. Alle vensters en deuren zijn vernieuwd waarbij de oude gevelindeling volledig is gehandhaafd.

De achtergevel van het pand is de oude zijgevel van het inmiddels gesloopte transformatorhuis dat erachter stond. Deze gevel is aan de binnenzijde weggewerkt. Onder het pand zou zich een kelder bevinden met stahoogte, deze is er mogelijk later in gemaakt aangezien hij op de tekening niet voorkomt.

MOTIVATIE:

Van het kantoor van de electriciteitswerken en de gemeentegiro is alleen de voorgevel en het trappenhuis nog over. Het interieur en de zijgevels zijn flink gewijzigd. Het pand ligt zeer beeldbepalend aan de Wilhelminasluis. Alleen de voorgevel is architectonisch bijzonder en erg rijk gedecoreerd. Of dit zeer beeldbepalende bouwdeel met haar gemeentelijke historische importantie bijzonder genoeg is om te beschermen is twijfelachtig.

Interieur:

Redengevende omschrijving gemeente Zaanstad (4 juni 2002):

Het INTERIEUR van het voormalige kantoor is volledig opnieuw ingedeeld ten behoeve van het appartementencomplex. Alleen het trappenhuis tegen de achtergevel is nog aanwezig. Dit is bekleed met verschillende gekleurde tegeltjes en voorzien van een brede, houten trap tot de tweede verdieping. De trap naar de derde verdieping is smaller en minder monumentaal.

Luuk Veneman (1995):

Het interieur van het pand is volledig opnieuw ingedeeld. Alleen het trappenhuis tegen de achtergevel is nog aanwezig. Dit is bekleed met verschillende gekleurde tegeltjes en voorzien van een brede houten trap tot aan de tweede etage. De trap naar de derde etage is smaller en minder monumentaal. Het pand heeft nog houten vloeren maar verlaagde plafonds. De beschoten kap is in slechte staat.

Architect:

J. van Sante, Zaandam

gemeente Zaanstad

Stadhuisplein 100, 1506 MZ Zaandam
Postbus 2000, 1500 GA Zaandam

T14 075
antwoord@zaanstad.nl
www.zaanstad.nl

